

Fig.1. Ydre, set fra sydøst. NE fot. 1988. - *Exterior seen from the south-east.*

KOLBY KIRKE

SAMSØ HERRED

Kirken har tilhørt øens skiftende ejere (s. 2558), indtil den overgik til selveje 1917.

I sognets sydligste ende ligger Vesborg *voldsted* på en isoleret banke ved havet. Ridder Henrik van der Osten omtales som borgens hovedsmand 1369-76.¹

Sagn. På Kolby mark ligger en sten, som skal være kastet efter kirken af en kæmpe på Refsnæs. Mærker af hans ti fingre sidder endnu på stenen.²

Møntfund. I forbindelse med restaureringen 1965 blev der fundet 56 mønter, hvoraf 40 var middelalderlige, de ældste fra Valdemar den Stores tid.³

Kirken er beliggende i landsbyens nordre udkant på et terræn, der skråner mod øst, syd og

vest. Præstegården ligger sydvest for kirken, og mod øst løber landevejen til Tranebjerg.

Kirkegården har i det væsentlige bevaret sine gamle grænser, dog er der 1931 foretaget en mindre udvidelse mod nord af dens østlige del(?) og 1962⁴ en større udvidelse mod nord.

Hegn og indgange. Østmurens nordlige halvdel er opmuret af kampesten, der udvendig er kløvet, indvendig rå og lagt i cement, der tillige er brugt som afdækning. Samme sides søndre halvdel er opmuret af rå kamp og udspækket med teglstumper. Muren, der står hvidkalket

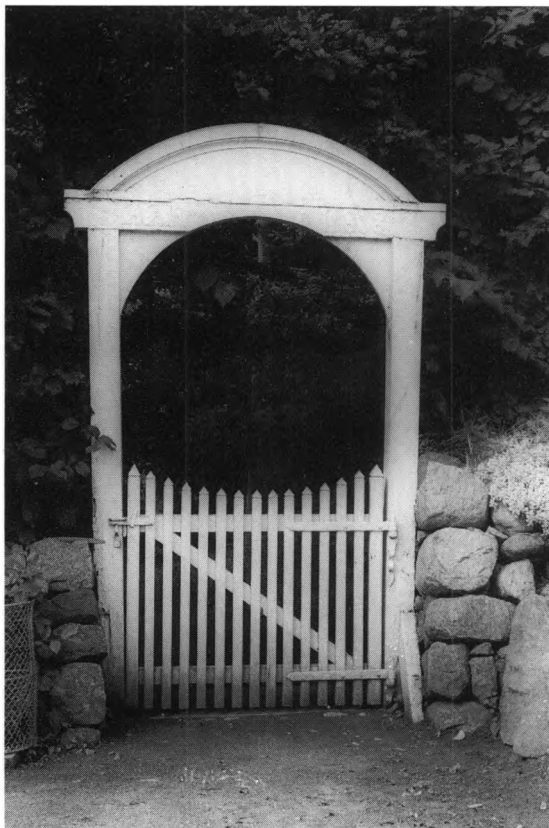

Fig.2. Tømret $\dagger$ kirkegårdsportal, set fra vest (s. 2632). Ebbe Lehn Petersen fot. o. 1965. - *The churchyard's $\dagger$ wooden gateway seen from the west.*

ind mod kirkegården og afdækket med vinge-tegl med fald indefter, udgør en rest af en ned-revet bygning (jfr. $\dagger$ kirkelade). Mod syd er kirkegårdens sydligste del, der blev skænket til kirken 1916 af den daværende ejer, grev Danne-skiold-Samsøe, ikke inddraget til begravnelses-plads.⁵ Foden af det skrånende terræn befæstes med en lav kampestenssætning, hvorover er hække, mens skråningen er dækket af træer og buske. Ind mod den egentlige kirkegård be-grænses området af en hæk, der mod øst står på en stensætning. Kirkegårdens sydvestre hjørne optages af familien Graaes gravsted (jfr. grav-minder); dets muomkransede forplads er ind-gravet i fornævnte sydvendte skråning. Mod vest hegnes kirkegården dels af en kampestens-mur og et stendige, dels, længst mod syd, af et hækronet stendige. Nordsidens østre del heg-nes af dige, mens udvidelsen omfattes af tegl-

hængte kampestensmure, der indvendig er rå, mens de udadtil er cementpudsede. På en stræk-ning langs udvidelsens vestmur er tillige en hæk indenfor kampestensmuren. 1716 præciseredes, at af hegningen var »en fjerdepart murarbejde, det øvrige af kampesten«.⁶

Der er adgang ad fire nyere *porte og låger*, alle med hvidmalede træremme-fløje. Mod øst fin-des en køreport, der flankeres af hvidkalkede piller af tegl. Indtil ligkappellets opførelse var pil-lerne af kløvet granit. Mod vest, nær sydvest-hjørnet, og i udvidelsens nordvesthjørne er fod-gængerlåger; førstnævnte leder ud til præste-gårdshaven. I syd er en låge anbragt ved den nedre ende af den stenkransede trappeopgang til kirkegården. En port og tre låger omtales første gang 1715.⁶ En muret, sandsynligvis senmiddel-alderlig, $\dagger$ portal med port og fodgængerlåge i øst er forsvundet efter 1882.⁵ Ved den vestre låge, hvor der nævnes fornyelser 1842, 1867⁷ og 1900,⁵ var endnu i midten af 1960'erne bevaret en $\dagger$ tømret portalopbygning med buet overdel (fig. 2). $\dagger$ Kirkeriste nævnes 1715. 1725⁶ og igen henholdsvis 1825 og -39 fornyedes træværket om søndre og østre rist.⁷

Bygninger på kirkegården. Udenfor kirkegår-den mod øst, på det skrånende terræn syd for parkeringspladsen, ligger et 1965 opført *ligkapel*, der tillige rummer toiletter, fyrrum mm.⁴ Den hvidkalkede bygning (arkitekt Ebbe Lehn Peter-sen) er af tegl og har fladt tag. En ældre hvid-

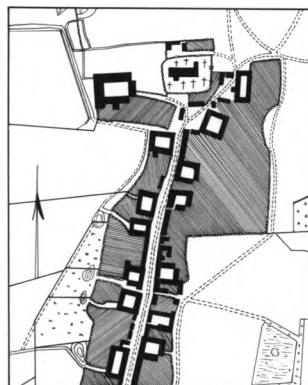

Fig.3. Landsbyplan 1794. - *Village map.*

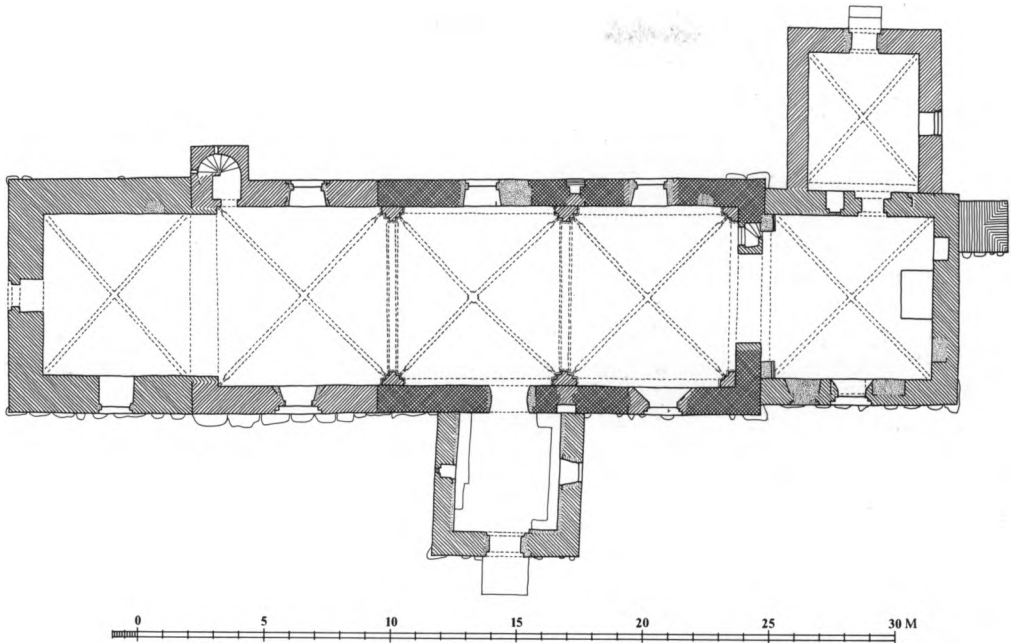

Fig.4. Plan. 1:300. Målt af HeJ 1981, suppleret og tegnet af Mogens Vedsø 1989 og 1991. Signaturforklaring s. 9.
- Ground-plan. Key on p. 9.

kalket *†nødtørftsbygning* i kirkegårdens sydøsthjørne, der i dag fungerer som *materialhus*, er tækket med røde vingetegl.

Den sydligste del af kirkegårdens ovenfor omtalte østmur har tidligere udgjort vestmuren i en middelalderlig *†kirkelade*, nedrevet senest 1816.⁸ Midt på murens vestside ses en tilmuret, fladbuet ca. 150 cm bred dør, hvis østside dels dækkes af det hævede jordsmon, dels skjules af et stort træ. Ved den søndre ende af den ca. 20 meter lange mur anes sydgavlens fundament.

**Gabestok med halsjern* (fig. 47), 1700'rne, tilspidset egetræsstolpe, fornedet rå afskåret (slidt over?); højde nu 140 cm, bredde umiddelbart under tilspidsningen 14 cm, fornedet 17 cm. 38 cm under spidsen er indsat 31 cm lang, treleddet jernkæde med halsring, 13,5 cm i tv.m.; den består af to ca. 2 cm brede jernbånd lukket med nu manglende tap (hængelås). Stokken kan være opstillet, efter at det ved en kongelig forordning 1730 blev pålagt ejerne af samtlige landets kirker at sørge for, at der stod en gabestok på kirkegården til brug ved brud på kirketugten, samt ved visse verdslige forseelser.⁹

1890 afgivet til Dansk Folkemuseum (inv. nr. 99-1890)¹⁰ og 1920 overført til NM2 (inv. nr. D9989).

BYGNING

Kirken består af et skib, der formentlig er opført midt i 1200'rne. I senmiddelalderen erstattedes det oprindelige kor af et større, skibet forlængedes mod vest, og der blev rejst en række tilbygninger: sakristi ved korets nordside, våbenhus ved skibets syddør samt tårn i vest. Orienteringen er omtrent solret.

Skibets plan er regelmæssigt udstukket. Udover tagspor er der kun konstateret få levn af det oprindelige kor, der rimeligvis har været ret afsluttet i øst.¹¹

Materiale og teknik. Bygningen er opført af munkesten i munkeskifte. Teglstenenes størrelse og farve, der lettest registreres i skibets østre gavltrekan, er 26-27x12,5-13x7,5-8 cm og rød eller gulligrød med nogen anvendelse af sortbrændte kopper. På våbenhus- og korloftet ses at murværket oprindelig har stået i blank mur, sidstnævnte sted ses tillige velbevarede, ryggede

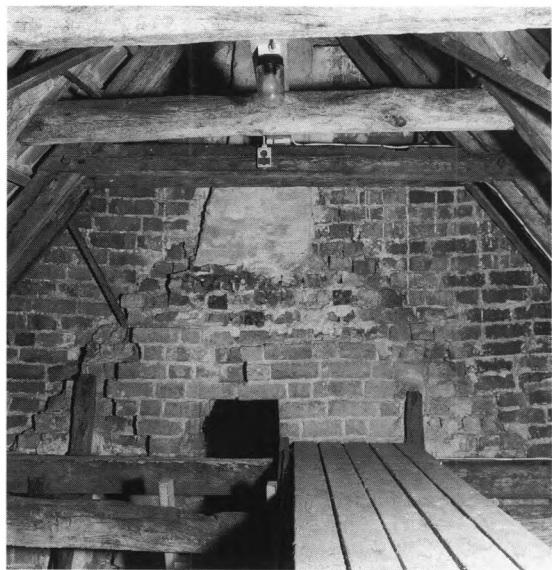

Fig. 5. Øverste del af skibets østgavl med rest af oprindelig lyssprække (s. 2635). HJ fot. 1983. - *Upper part of the nave's east gable with trace of an original loop-hole.*

fuger. Skibets indre er hvidkalket, men synes at have stået i blank mur indtil den senere overhvelvning. Skibets højde andrager ca. 4,8 meter målt fra overkanten af den synlige syld af rå kamp til den oprindelige murkrone ved skibets nordøstre hjørne.

Døre og vinduer. Norddøren er bevaret tilmuret i begge murflugter og kun let beskadiget i vestsiden (fig. 6) ved gennembrydning af et nyere vindue. Udvendig har døren rundbuet, ganske let tilspidset halvstensstik med prydskitte af løbere. Det indvendige halvstensstik er nærmest fladrundbuet med prydskitte af kopper. Døren må have en halvstensbred anslagsfals, formentlig tæt på ydre murflugt. Syddøren er udvidet og omformet o. 1869.⁷ Umiddelbart øst for den nuværende døråbning ses indvendigt et par sten af den oprindelige åbnings stik og prydskitte, der har samme karakteristiske udformning som i nord.

Skibet har formentlig haft to ens vinduer i hver langside. Nordsidens vestre (fig. 6), der ses som udvendig blænding, har rundbuet halvstensstik og en helstens dyb og halvstens bred fals; bunden er aftrappet. Vinduet måler 129x73 cm, i lysningen 83x42 cm, og har buetop ca. 50

cm under den oprindelige murkrone. Indvendig er vinduets østre side synlig og antyder, at det sandsynligvis også har fals indad. I sydmuren ses, fra våbenhusets loft, stikket og det øverste af siderne af et tilsvarende vindue, der dog er placeret lidt længere mod vest. Dette fremtræder som en helstensdyb blænding, i hvis bund der ikke ses spor af en fals. Denne er formentlig borthugget ved tilmuringen.¹² Begge de nævnte vinduer er tilmuret senest ved hvælvenes indbygning. Vest for skibets nuværende østre vindue i sydsiden ses rester af et ældre vindue, hvori der formentlig indgår dele af et oprindeligt.

Det oprindelige *†kor* har været lidt smallere end det nuværende. Ved undersøgelsen 1965 af dækkedes kun få og utydelige rester af dets fundamenter, der i vid udstrækning må indgå i det yngre kor. På østsiden af skibets triumfgavl ses korets tagrejsningen tydeligt i form af mørtelspor. Ovenover er murværket og især fugerne noget forvitrede, underneden velbevarede.

Indre. De forsvundne *†lofts bjælker* har hvilet på murkronen, mens *†brædderne* må have ligget på bjælkernes overside. Skibets østre gavltrekant er velbevaret og har på vestsiden to halvstens brede afsæt, svarende til henholdsvis bjælkelagets overside og et hanebåndslag i det oprinde-

Fig. 6. Skibets nordmur med oprindelig dør og vindue (s. 2634). NE fot. 1988. - *North wall of the nave with the original door and window.*

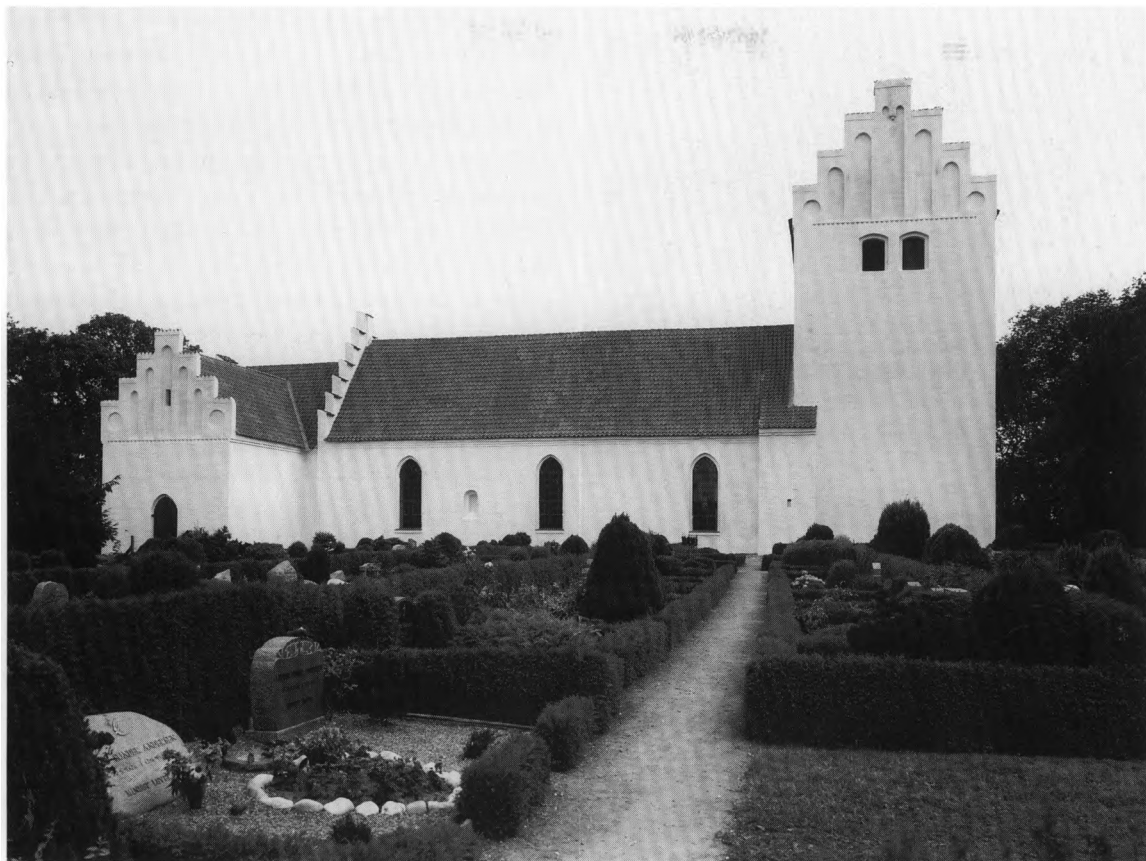

Fig.7. Ydre, set fra nord. NE fot. 1983. - *Exterior seen from the north.*

lige tagværk. Der ses åbne bomhuller til begge sider, i øst fire lag med ti skifters afstand, i vest er afstanden mindre regelmæssig. Over gavlens øvre afsæt, over og lidt nord for det oprindelige kors tagryg, er bevaret søndre side af en smal lyssprække, oprindelig ca. 15x95 cm, der senere (fig. 5) er udvidet mod nord for at danne passage mellem skibets og det yngre kors loftsrum.

Ændringer og tilføjelser. Ældst blandt kirkens ændringer er *korets ombygning* til noget større skikkelse, omend stadig smallere end skibet. Koret er opført af munkesten i munkeskifte på et fundament af store rå kampesten, hvoraf en del blottedes ved undersøgelser 1965 og 1982. Oprindelig murbehandling, der iagttages fra loftsrummet over sakristiet, viser blank mur med ryggede fuger. Langmurene afsluttes foroven af en dobbelt falsgesims og i syd løber herunder et savskifte, der genfindes i samme højde på østgavlen, men altid har manglet i nord.

Østgavlens fod (fig. 8) markeres af det allerede nævnte savskifte og afsluttes foroven af 13 brynede kamtakker. I midten er der en bred blænding overdækket af tre spidsbuestik, hvoraf det midterste er højere og bredere end de to andre; stikkene mødes på en konsol af en binder på højkant med afrundet underside. I blændingens midtakse nær dens top er en stor cirkelblænding. Til begge sider er en smallere blænding med to overdækkende stik, inderst spidsbuet og yderst fladbuet, båret af en konsol af en binder på fladen. Også i disse to blændinger er nær toppen en cirkelblænding. Endelig er yderst til hver side en cirkelblænding. Sidstnævnte i syd samt stikkene over den tilstødende blænding er om-murede med små sten i forbindelse med indlægning af et muranker og reparation af en revne i murværket.⁵

Koret er sandsynligvis dimensioneret efter det romanske skibs højde og tagrejsning, således at

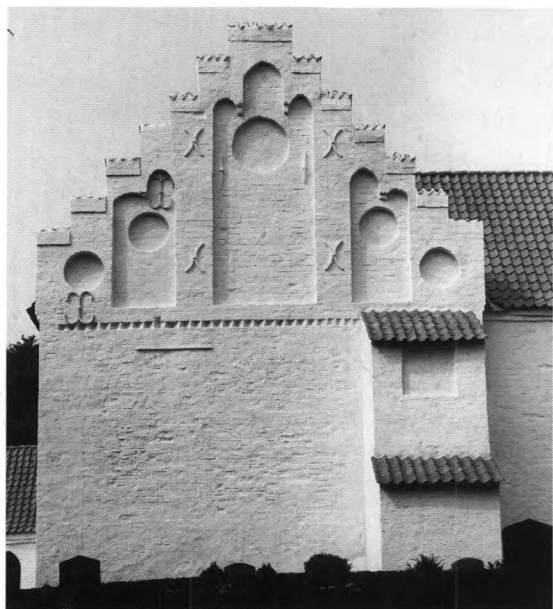

Fig. 8. Korets østgavl (s. 2635). NE fot. 1983. - *East gable of the chancel.*

de to afsnit i en, formentlig kun kort, periode har stået under fælles tag.

I syd er en 1863 tilmuret præstedør. Udvendig overdækkes den høje, slanke åbning (fig. 9) af et spidsbuet halvstensstik, der indrammer et spejl over den formentlig fladbuede døråbning. Indvendig er døren overdækket af et fladbuet halvstensstik. Den østre dørvange er omtrent retvinklet, mens den vestre er smiget af hensyn til dørfløjens opslag. I nordmuren findes en falset, fladbuet dør, der er samtidig med det omgivende murværk og giver adgang til sakristiet. Mod sakristiet, hvor dørflojen var ophængt, er falsen helstens. I korets sydside er bevaret et spidsbuet, falset vindue (fig. 9), hvis top bryder gesimsens savskifte. Indadtil er vinduet smiget og overdækket af et rundbuet stik, der er ommuret 1863.⁵ Længst mod øst i korets nordmur er helt oppe under gesimsen bevaret en rest af en fladbuet åbning, der i betragtning af placeringen næppe er et vindue, men snarere en luge, der har udmundet i lommen over korhælvets nordøsthjørne og dermed givet adgang til loftsrummet. Af lugen ses den øvre del af vestre fals samt vederlaget til det indre halvstensstik og en enkelt sten af det ydre stik, der har været opmuret

af bindere på fladen. Lugen, hvis rester dækkes af sakristiets hvælv og murværk samt korhælvvet, må have ophørt med at fungere ved sakristiets opførelse.

I korets indre har øst- og sydvæggen hver haft to fladbuede sparnicher med bund fire skifter over nuværende gulv. Af disse er østmurens nordre uskadt, ca. 109x90 cm og 58 cm dyb, mens af den søndre kun sydvangen og en enkelt sten af stikket er bevaret; resten er forsvundet ved udbedringen af en lodret sætningsrevne i murværket (jfr. østgavlen). De tilmurede nicher i sydvæggen, der er ca. 120 cm brede, er adskilt af en kun helstensbred pille. Af overdækningen registreres kun den ene halvdel af det fladbuede halvstensstik over den østre niche.

Korhælvvet er for størstedelens vedkommende udført 1863, men indeholder rester af det oprindelige $\dagger$ hvælv, der hvilede på spidsbuede forlæg samt en endnu bevaret helstens bred, spidsbuet skjoldbue i vest. Den glatte, spidse korbue er sandsynligvis samtidig med korombygningen, og dette gælder formentlig også den i triumfmurens nordside indbyggede prædikestol.

Vest for døren mellem kor og sakristi er der en fladbuet åbning (fig. 11a-b), der tiltrækker sig

Fig. 9. Korets sydside med oprindelig præstedør og vindue (s. 2635). HJ fot. 1983. - *South wall of the chancel with the original priest's door and window.*

Fig.10. Indre, set mod øst. NE fot. 1983. - Interior to the east.

mere end almindelig opmærksomhed. Mod koret er åbningen, der måler 83x43 cm, tilmuret og delvis ødelagt af et indmuret gravminde, mens den mod sakristiet fremtræder som en bredere og lidt højere niche. Arrangementet kan opfattes som et *†monstransskab?* med en låge mod sakristiet og en, formentlig tilgittret åbning, mod koret.¹³

Skibets forlængelse, forhøjelse og overhvelvning skal opfattes som én sammenhængende ombygning, omend den er gennemført i flere etaper. *Vestforlængelsen* (fig. 7) er opført af murene i munkeskifte over en synlig syld af marksten. Forneden er murene uden forbandt med det oprindelige skibs vesthjørner, i syd noget sløret af senere reparationer, mens der foroven afsattes fortandinger til skibets planlagte

forhøjelse. Flankemurene afsluttes af en dobbelt falsgesims, og et skifte herunder løber en to skifter høj båndblænding. Til begge sider ses på facaderne omkring de nuværende vinduer spor af høje, falsede, spidsbuede vinduer, hvis top skærer op i falsgesimsen.¹⁴

Det samtidige *trappehus* ved forlængelsens nordvesthjørne fremtræder som en stor pille med halvtæg i forlængelse af skibets tag. I nord og vest er der to halvtstens brede og tre skifter høje lyssprækker; en tilsvarende øverst på østsiden er tilmuret. Trappen er tilgængelig fra kirkerummet ad en med fladbuet halvtstensstik overdækket dør længst mod vest i nordvæggen. Den højresnoede vindeltrappe, der savner spindel, overdækkes af trinvis stigende, fladbuede halvtstensstik. Trappehuset er i forbindelse med

tårnets opførelse afbrudt foroven i højde med skibets murkrone. Trappehusets ydermure må have rejst sig som en lille tårnagtig opbygning, mens selve trappeløbet formentlig blot har mistet et enkelt eller to trin. Den nuværende noget ubekvemme adgang fra trappen til skibets loft, der lader de øverste bevarede trin ubenyttede, viser, at den oprindeligt må have udmundet længst mod nord i vestforlængelsens nu fjernede gavltrekant.

Skibets *forhøjelse*, der omfatter 14-15 skifter og er en halv sten tyndere end de oprindelige langmure, er udformet med gesims og båndblænding ligesom vestforlængelsen. Østgavlens forhøjelse, der er væsentlig tyndere end den oprindelige gavltrekant, afsluttes foroven af 13

brynede kamtakker. Nær toppen ses på østsiden to noget ubehjælpssomt udformede skjoldblændinger.

Skibets to østre hvælv bæres af spidsbuede skjoldbuer på vægpiller med profileret vederlagsmarkering. Hjørnepillerne i øst har højtplacerede kragbånd af hulkel over rundstav (jfr. †sidealtre), mens de øvrige har hulkel over to stave med to mellemfaldende normalskifter. Gjordbuen mellem hvælvene og buen mod vestforlængelsen er to sten bred med en halvstensfals til begge sider. Hvælvene er let puklede med halvstensribber, der foruden indsnævres til en kvartstens bredde; det vestre (skibets midterste) har topkvadrat. Hvælvene er forsynede med helstens brede overribber, der på karakteristisk vis

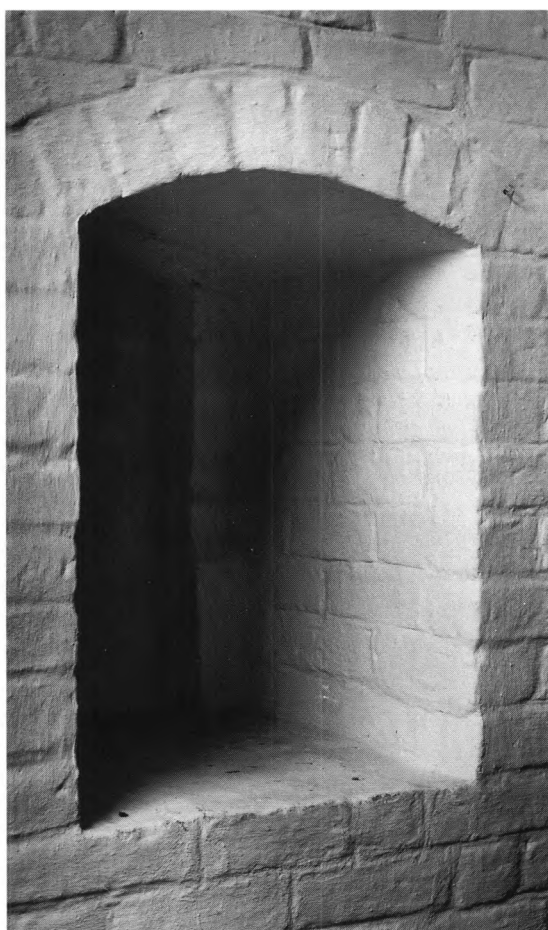

Fig.11a-b. Åbning mellem koret og sakristiet (s. 2636). a. set fra koret. b. set fra sakristiet. NE fot. 1988 - *Opening between the chancel and sacristy. a. seen from the chancel. b. seen from the sacristy.*

er opmurede af vekslende rulskeftestillet løber og to skråtstillede bindere, hvorved opnås en trinagtig udformning. Binderne er, i modsætning til normalt ved overribber, i forbandt med kapperne og står vinkelret på disse, hvorved fremkommer den skrå stilling i forhold til overribben.¹⁵ Bunden i hvælvlommerne har pudset overside med fald mod tilmurede spygat.¹⁶

Vestforlængelsens hvælv, der er planlagt ved opførelsen og bæres af forlæg i murene, er af samme type som skibets andre,¹⁷ men adskiller sig fra disse ved væsentligt højere og mere puklede kapper. Forskellen markerer antagelig blot en mindre forskel i opførelsestidspunkt. Umiddelbart øst for fortandingen mellem skibets forhøjelse og dets forlængelse ses på indersiden af forhøjelsens murværk fremspringende fortandinger, der afsluttes 8 à 10 skifter under murkronen og formentlig har været beregnet på en, aldrig opført, lukkemur mod østafsnittets loftsrum.

Sakristiet er opført af munkesten i munkeforbandt på syld af rå marksten, dog er der nederst i indermurene en del rå kamp. Sakristiet (fig. 7) var forudset ved korets ombygning (jfr. dør og åbning i korets nordmur). Vestmuren er opført mod en stående fortanding i kormuren, mens forholdene er uklare i øst. Umiddelbart øst for døren til koret anes en borthugget fortanding, der må betyde, at østmurens endelige placering ligger længere mod øst end oprindelig planlagt og at den derved kom til at dække den ovenfor nævnte loftsluge i korets nordmur. Foden af sakristiets gavlmærkes af et savskifte og afsluttes foroven af syv brynede kamtakker. Gavlen prydes af to cirkelblændinger flankerende fem spidsbuede høj blændinger, hvoraf den midterste er lidt bredere end de øvrige og omslutter en smal rektangulær glug, der er genåbnet efter 1978. Indvendig har gluggen halvstensfals i siderne og overdækkes af en planke. Flankemurene har foroven en dobbelt falsgesims.

I øst er bevaret et fladbuet vindue, der dog sekundært er forlænget fem skifter nedad og har fået borthugget en fals. Vinduet overdækkes af et fladbuet halvstensstik, der mod det indre har en helstensdyb og halvstensbred fals. I nord ses

Fig.12. Våbenhuset (s. 2640). HJ fot. 1983. - *Porch.*

spor af et lignende $\dagger$ vindue umiddelbart vest for den 1883 indsatte spidsbuede, falsede dør.¹⁸ I nordmuren omtales 1874 to $\dagger$ nicher, der forsvandt ved gennembrydningen til ovennævnte dør. Hvælvet bæres af en helstens bred skjoldbue mod koret, de øvrige sider af murede forlæg. Kapperne er kun lidt indskårne på oversiden, tydeligst forneden, og i hvælvets fulde højde ses oversiden af de retkantede halvstensribber i hvert andet skifte.

Tårnet, der er omtrent kvadratisk og har gavlene anbragt i nord og syd (fig. 7), er af samme bredde som skibet. Murværket er opført af munkesten i munkeskifte over delvis synlig syld af rå marksten, der tillige optræder i indermurene i både tårnrummet¹⁹ og mellemstokværket. Det store, spidsbuede vindue i sydsiden er om-muret udvendigt, mens det bevarede indre, hvis bund er sænket syv skifter, overdækkes af et fladbuet halvstensstik. En oprindelig vestdør er omdannet på ydersiden, men umiddelbart overdens nuværende stik ses en rest af et spidsbuestik med prydskefte af bindere, formentlig fra spejlet over en fladbuet døråbning. Dørens bevarede indre, der har trekvartsten brede anslagsfalse, overdækkes af et fladbuet, dobbelt binderstik, jfr. Tranebjerg.

Ved opmuring af den spidsbuede åbning, hvormed tårnrummet står i forbindelse med skibet, afsattes på vestsiden forlæg til hvælvet, der også på de tre andre sider bæres af murede forlæg. Ribberne er retkantede og halvtstens brede. På oversiden ses nederst enkelte ribbenakker, mens der øverst er forsænkede, helstens overribber; på hvælvtoppen en kvadratisk, diagonalstillet forstærkning.

Mellemstokværkets murværk, der indeholder flere bæltter af rå kamp udspækket med stumper af tegl, brydes af nogle halvtstens brede, vandrette afsæt, i vest tre, i nord og syd ét. Vestsidens nedre afsæt har sammen med fire, oprindelig fem, tre skifter høje bjælkehuller i øst skullet bære et bjælkelag. Dette er dog næppe indlagt, idet de midterste bjælker ville kollidere med hvælvets top. På vestsidens øverste afsæt har ligget en ankerbjælke, der har efterladt sig huller i både nord- og sydmuren. Adgangen til mellemstokværket foregår ad en dør fra skibets loftsrum. Mod sidstnævnte fremtræder døren som en høj, smal åbning med fladbuet halvtstensstik. Vangerne er halvanden sten dybe, mens stikket kun er en sten dybt. Mod tårnet er døren væsentligt bredere og overdækket af et fladbuet, dobbelt binderstik; det nordre anslag er halvtstens bredt, mens det søndre, der fremviser forrustede rester af to stabler, er helstens bredt. Bunden, der oprindeligt har indeholdt et trin i vestsiden, er i nyere tid sænket fem skifter. Et rundbuet vestvindue med støbejernsstel er indsat 1872, dels for at bringe lys til mellemstokværket, dels for at lette tilførsel af materialer til kirkeløftet.²⁰

Klokkestokværket har til hver side to relativt tæt sammenstillede, falsede, fladbuede glamhuller, der mod det indre sidder i dybe, fladbuede nicher. I nichernes sider ses huller til løse stængerbomme, i den ene side 25-30 cm dybe, i den anden en halv sten. I højde med glamhullernes sål findes en række, nu i det ydre tilmurede, to skifter høje bomhuller, der mod hjørnerne (fig. 50) er radiært anbragte. Øst- og vestmuren afsluttes foroven af en dobbelt falsgesims. I nord og syd markeres gavlfoden af et savskifte og derover rejser gavlene sig med hver syv brynede

kamtakker. Gavlene prydes af fem, nærmest rundbuede, høj blændinger flankerede af to cirkelblændinger; den midterste blænding er bredere end de øvrige og har tvillingdelt stik.

Våbenhuset er opført af munkesten i munkeforbandt over stedvis synlig syld. Gavlen (fig. 12) krones af 11 i nyere tid rekonstruerede kamtakker over et glat, fremspringende skifte i gavlfodshøjde og prydes af en bred blænding, der er overdækket af tre slanke, spidsbuede stik, af hvilke det midterste er højest. Bueslagene bæres af to skifter høje konsoller udformede som trekvartstav over affaset skifte. I blændingen er et nyere, spidsbuet vindue. Langmurene har dobbelt falsgesims. I vest sidder en smal, rektangulær lyssprække, ca. 48x20 cm, der indvendig udmunder i en fladbuet niche. I lyssprækken findes en oprindelig? trækarm af 2,5 cm tykke planker med glasfals på indersiden. Øst for den nuværende spidsbuede, falsede dør i sydgavlen ses den østre side af våbenhusets oprindelige *†dør*, hvis ydre stik har været spidsbuet. I våbenhusets indre, der overdækkes af et bjælkeloft, er øst- og vestvæggen samt den østlige del af sydgavlen 1930 skalmuret omkring en række gravsten.⁴

Eftermiddelalderlige ændringer og reparationer. Statiske problemer i koret (jfr. ommuringen af hvælvet) har foranlediget opførelse af en stor *støttepille* opad gavlen (fig. 8) nær nordre hjørne. Pilleren rejser sig i to afsæt, der begge har en enkelt falsgesims og er afdækket med vingetagsten. Den øvre del har øverst på østsiden en stor, rektangulær, halvtstensdyb blænding. Mørtelspor på korets sydøsthjørne (fig. 8 og 9) røber en formentlig diagonalstillet *†støttepille*, der ifølge brandtaksationen eksisterede 1881.²¹ Prøvegravninger 1982 viste ikke fundamentsrester af denne pille, der uden tvivl var sekundær.

1808 nævnes, at et par stole er borttaget og at der er anbragt et *†kalkgemme* i stedet i kirkens vestende. Arrangementet blev fjernet senest 1817. Dette år opsattes et muret *†skillerum* i tårnet.²⁰

Korets nuværende hvælv er indbygget i 1863 og hviler, som sin forgænger, på oprindelige spidsbuede forlæg i nord, øst og syd samt på en

Fig.13. Indre, set mod vest. NE fot. 1983. - *Interior to the west.*

helstens bred, spidsbuet skjoldbue mod triumfmuren i vest. Hvælvet er helstens af små, gule teglsten med retkantede ribber af bredde som en halv munkesten.²² I forbindelse med hvælvets fornyelse er skjoldbuen undermuret og afstivet med to piller, der på østsiderne er prydet med skråkantede afsæt henholdsvis 35 og 195 cm over nuværende gulv.

1965-67 gennemgik kirken en *restaurering* (arkitekt Ebbe Lehn Petersen), der dog kun i mindre grad berørte bygningen. Stabiliseringsarbejder er udført i slutningen af 1980'erne (arkitektfirmaet Vilhelmsen & Kristensen).

†*Gulve.* Sakristiets bræddegulv er første gang omtalt 1715.⁶ Adskillige gange i 17- og 1800'rne nævnes mangler på kirkens murstensgulve. Korets gulv af »bløde mursten« blev oliemalet 1863 for at forebygge støv, men udskiftedes året efter

med et malet trægulv.⁷ Korets gulvbeklædning blev 1911 foreslået udskiftet med fliser, og dette ønskedes også i sakristiet, hvor trægulvet var angrebet af råd.⁵

Vinduer. Det oprindelige kor har muligvis fået nye vinduer 1300-50, jfr. †glasmalerier. I skibet blev i forbindelse med forhøjelsen og overhælvningen indsat nye vinduer, et mod syd i østfaget og to mod nord; førstnævnte, der er dobbeltfålet og spidsbuet, er endnu bevaret, omend let ændret i lysningen i forbindelse med indsættelse af nyere støbejernsstel. De nordre, formentlig identiske, vinduer spores omkring de nuværende. 1808 klagedes over at vinduerne var gamle og små. Vinduet i korets sydmur, der 1809 bestod af »et almindeligt husvindue under et kirkevindue«, udskiftedes 1816. I sakristiet ønskedes 1838 indsat et nyt vindue, hvilket blev

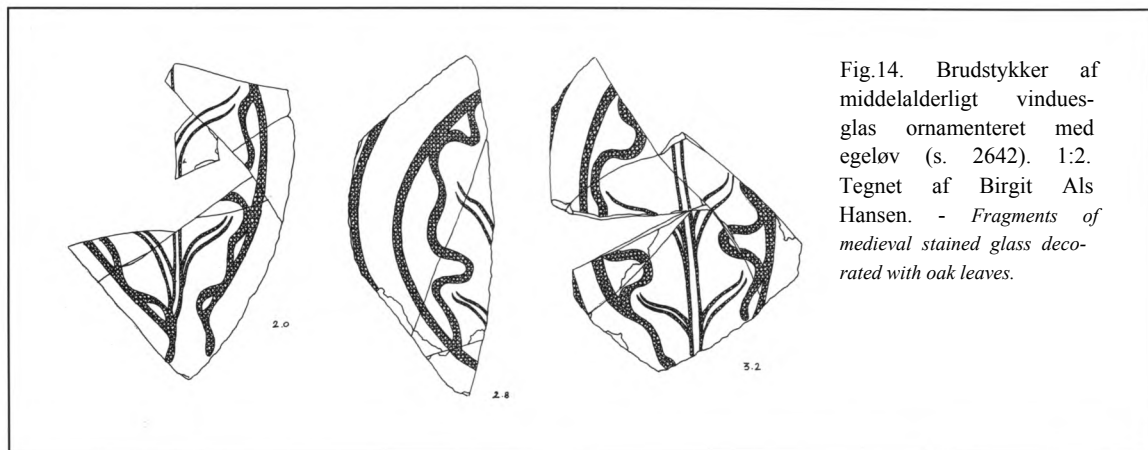

Fig.14. Brudstykker af middelalderligt vinduesglas ornamenteret med egelev (s. 2642). 1:2. Tegnet af Birgit Als Hansen. - *Fragments of medieval stained glass decorated with oak leaves.*

gentaget 1867 samtidig med ønsket om et nyt vindue i våbenhuset.⁷ Vinduernes nuværende støbejernsstel, der blev indsat o. 1870, suppleres 1881 med sålbænke af jern.⁵

Tagværker. Kirkens nuværende hanebåndstagværker er stærkt fornyede, dog indgår i kor og skib dele af tagværker, der er samtidige med de to bygningsdeles henholdsvis fornyelse og forhøjelse. Sidstnævnte tagværker stabiliseredes i 1980'erne.

†*Tagværker.* Af kirkens oprindelige tagværker har korets efterladt sig mørtelspor på triumfgavlen, mens skibets tagstol afspejles i afsæt på samme gavls vestside.

Tagbeklædning. Kirkens tegltage omtales første gang 1700. Samme år nævnes fem tavler bly på nordsiden; disse stammede formentlig fra en skotrende ved sakristiet, hvilken 1802 trængte til reparation.⁶ Hele kirkens tagbeklædning er fornyet med vingetegl i 1980'erne.

Opvarmning. 1885 opsattes to †kakkelovne.⁵ Disse afløstes 1924 af et varmeapparat fra firmaet Hess i Vejle,⁴ og i forbindelse med restaureringen 1965-67 ændredes varmeanlægget til centralvarmeanlæg med kedlen placeret i ligkappellets underetage.

Kirken fremtræder i dag hvidkalket med rødt tegltag. Gulvene, hvoraf korets er hævet et trin over skibets, er af gule munkesten på kant lagt ved seneste restaurering. Våbenhuset har malet bræddeloft.

†GLASMALERIER

I forbindelse med restaureringen 1965-67 fremkom ved soldning af fyld under korets gulv adskillige fragmenter af rudeglas (NM2 inv. nr. D166/1965 - D279/1965). Dateringen til 1300-50 viser, at glasset (fig. 14) stammer fra vinduer i det nuværende kors forgænger. En del stykker af klart gulligt glas med rødlig bemaling er fra spidsovale ruder, oprindelig størrelse 9-10x6-7 cm, der hver prydes af et egeblad i spidsoval ramme. Fra en personfremstilling stammer et par fragmenter af et ansigt malet på let rødligt glas. Af rødt glas er to omtrent kvadratiske ruder med let indadsvungne sider, størrelse 3,5x3,5 cm, der må have dannet udfyldning mellem de spidsovale ruder. En række ca. 2 cm brede ruder af klart gulligt glas, hvoraf en enkelt udgør en del af et bueslag, må have indgået i en frise langs vinduernes kanter.²³

KALKMALERIER

Efter at Jacob Kornerup 1893 havde undersøgt Samsøs kirker for kalkmalerier, indberettede han, at der i Kolby fandtes en rødlig ribbebemaling, en rød cirkel samt »på en af hvælvingerne«, Århus-bispen Jens Iversen Langes våben. Ifølge restaureringsberetningen 1894 fandtes i al fald våbnet dog ikke i Kolby, men i Besser, en kirke, om hvilken det i 1893 hed, at »der

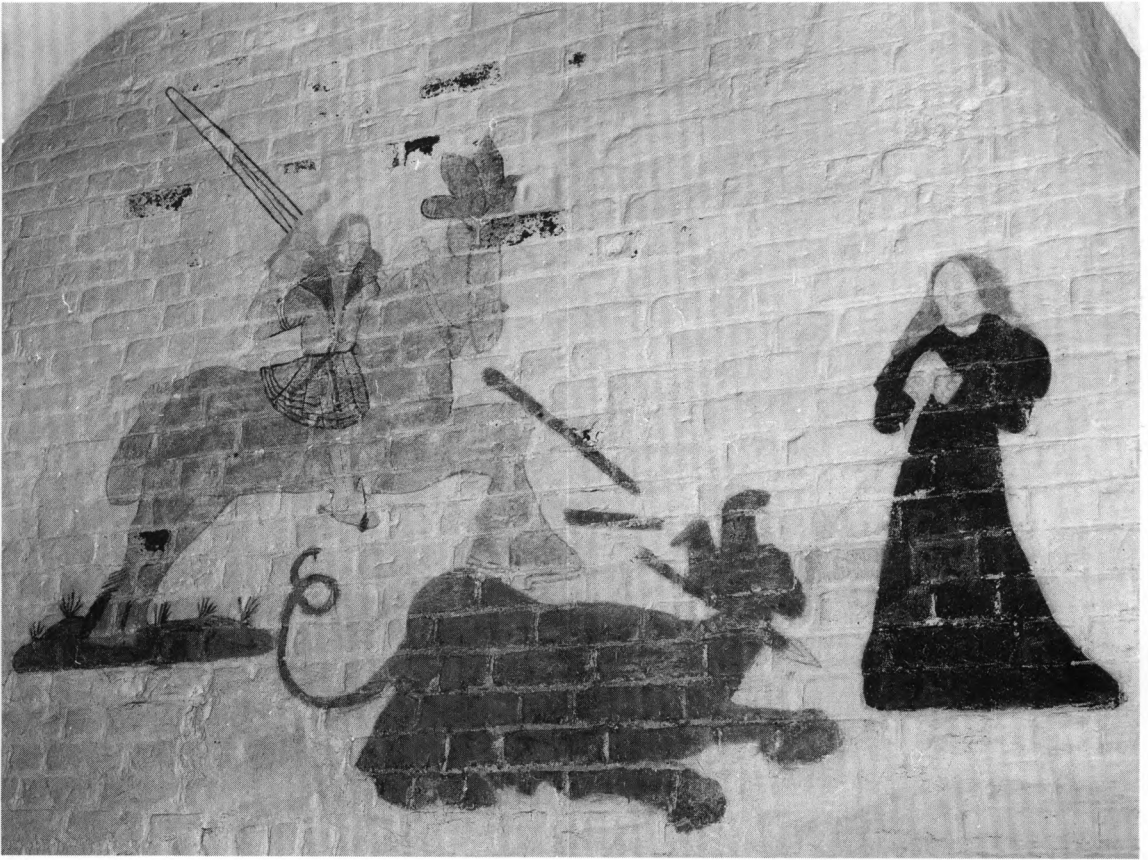

Fig.15. S. Jørgens kamp med dragen. Kalkmaleri fra o. 1525-50 på tårnets vestvæg (s. 2643). NE fot. 1988. - *St. George fighting the dragon. Mural painting c. 1525-50 on the west wall of the tower.*

ikke var nogen anledning til at foretage afdækninger».²⁴ Fremkomsten af et bomærke 1934 førte til en undersøgelse ved Egmont Lind 1946. Denne var resultatløs, mens der under restaureringen i 1960'erne blev fundet en del billeder, hvoraf de bedst bevarede restaureredes af Olaf Hellvik 1965.

1) O. 1525-50 er der på tårnets vestvæg malet en S. Jørgen i kamp med dragen (fig. 15). Den barhovedede helgen er ikklædt kort kofte og har langskafte handsker; over skulderen svinger han et mægtigt sværd.²⁵ Den uforholdsmæssigt store hest har fjerbusk og bjælder på grimen; den står med bagbenene på et græsklædt jordsmon og løfter forbenene over dragen, der ligger på maven med hovedet vendt mod S. Jørgen. En kastet lanse har ramt dragens hals og er gået i tre stykker. Prinsessen er omtrent dobbelt så stor som den ridende helgen. Hun har udslået

jomfruhår og står med hænderne knuget om snoren, hvori hun fører sit nu så godt som udvaskede lam.

Fremstillingen er malet på et enkelt, meget tyndt lag hvidtekalk, fortrinsvis med jordfarver: Rødbrunt, lysebrunt (brændt jordokker), gult, gråt og sort.

2) 1558. I tårnhvælvings vestkappe er et våbenskjold, tegnet med dobbelt kontur, hvori et bomærke af form som trekant med kors i midten samt på spidserne. Over skjoldet læses med versaler »An(n)o« og til siderne henholdsvis »15« og »58«; under det er en frise med bogstaver, muligvis Maria(?) (fig. 16). I samme hvælvings nordre kappe er et samtidigt, tilsvarende udformet skjold, hvis bomærke består af kors med tre sæt tværarme; det midterste og største skråt nedadvendt. Over skjoldet ses versalerne »(?)HM« og til siderne »S - A«. Begge

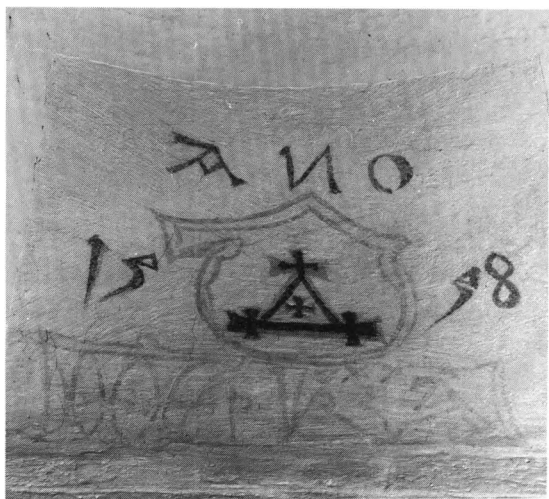

Fig.16. Kalkmalet bomærkeskjold med årstal 1558, på tårnhvælvingens vestkappe (s. 2643). NE fot. 1988. - Mural painting of a shield with personal mark and date 1558 on the west cell of the tower vault.

fremstillinger står i rødbrunt og lys okker; trekantbomærket er malet med tvefarvet kontur.

Samhørende med disse våbenskjolde var sandsynligvis et *†våben* på tårnhvælvingens sydkappe. Dets form og dobbeltkonturerede tegning svarede til våbenerne i vest og nord; bomærket var udformet som et kryds med hager for tre af enderne. Til siderne stod henholdsvis »M« og »N.P.«.²⁶

†Kalkmalerier. 1) 1400'nes sidste halvdel, tre indvielseskors, malet på korets østvæg over den genåbnede murniche, samt på skibets nordvæg i henholdsvis første og andet fag. Rødmalede.²⁷ Desuden en ornamental udsmykning bestående af langsgående, grå og rødbrune striber på ribberne samt tværgående, rødbrune striber på vederlagsbåndene, og muligvis også en båndfletning samt et spinkelt rankeværk, begge malet i rødbrunt på triumfbuens sydside.²⁸

2) O. 1500-25(?). Tre(?) stående, tilsyneladende frontalvendte skikkelser, med korte kjortler og lange kapper, men nu uden hoveder, på nordvæggen i skibets første fag, umiddelbart vest for vinduet. Imellem den anden og tredje skikkelse fra vest var et konturtegnet, kronet monogram, hvoraf kun det første bogstav, et I, syntes sikkert aflæseligt.²⁹ Monogrammet var sort, mens i al fald en af figurernes kjortel var

lys turkisblå. Fremstillingen var malet på et tyndt lag hvidtekalk og delvis ind over et af de ovf. omtalte indvielseskors.

INVENTAR

Oversigt. Kirken har bevaret flere middelalderlige inventarstykker: en romansk granitfont, som til forskel fra øens øvrige fonte er af østjysk type, en muret prædikestol, et sengotisk korbuekrucifiks og en degnestol med våben for Århus-bispen Niels Clausen. Fra 1500'nes midte stammer et par usædvanlige alterstager og en træskåren prædikestol smykket med særprægede figurer; den stafferedes 1620. Samtidig hermed anskaffedes altertavlen, der ligesom stolen er skåret i den såkaldte Øresundsstil. Klokken er støbt 1691, og en lysekroner skænket 1696 i forbindelse med en *†*begravelse. Det ældste af de to kirkeskibe udførtes 1720, mens messehaglen og et *†*alterklæde tilkom 1725. Kalk og disk er fra 1764. Et sæt stolestader, som blev opsat 1853, er siden skiftet ud, hvorimod en alterskranke fra 1863 til dels er bevaret. I dag fremtræder rummet med det præg, det fik ved restaureringen 1965-67, da et pulpitur blev fjernet, nye stolestader, salmenummertavler samt orgel opstillet, og såvel altertavlen som prædikestolen restaureret. Ernst Trier, Vallekilde, stod for farvesætningen.

Alterbord, til dels fra 1863, da det gamle *†*alter blev nedbrudt.³⁰ Af tegl, ca. 190x125, højde 108 cm med undtagelse af ca. 30 cm ind mod østvæggen, hvor bordet er ca. 115 cm højt. Siderne er pudsede, mens oversiden dækkes af træplade fra 1960'erne.³¹ Formentlig er der herunder rester af en *†*helgengrav.³²

†Sidealtre(?). Udformningen af hvælpillerne i skibets østfag antyder, at der i både nord og syd har stået sidealterborde.

Alterklæde, 1965, vævet lys gulgrå uld. *†Alterklæder.* Et klæde fra 1725 af fløj med guld kors og -frynser var 1826 gammelt og af ilde udseende. Først 1865 synes dog anskaffet et nyt, af rødt fløj med guldfrynser.³³ 1898 var atter købt et nyt; 1925 fandtes et alterklæde af fløj med guld kors og -frynser.³⁴

Altertavle (fig. 17), sandsynligvis samtidig med de 1620 daterede malerier. Tavlen, opbygget som Tranebjergs fra 1615, har postament, tredelt storstykke, todelt attika og topfelt.

Det lidt tilbagetrukne postamentfelt indrammes af æggestav og flankeres af fremspring med

Fig.17. Altertavle, antagelig samtidig med malerierne, der er udført 1620, sandsynligvis af Laurids Andersen Riber (s. 2644). NE fot. 1983. - Altar-piece, probably contemporary with the paintings dated 1620, most likely made by Laurids Andersen Riber.

Fig. 18a-c. Malerier udført 1620, i altertavlens attika og topstykke (sml. fig. 17). Motiverne stammer fra Johannes Åbenbaring. a. Johannes, som spiser en lille bog rakt af en stor engel. b. Johannes, der ligger på maven foran den menneskesønsnlignende. c. Englen, der binder Satan (s. 2648). Ældre fot. i NM2. - *Paintings executed in 1620 on the attic level and top-piece of the altar-piece (cf. fig. 17). The motifs are taken from the Revelation of St. John. a. St. John is shown eating a small book held out by a large angel. b. St. John, who is prostrate before a figure that appears to be the Son of Man. c. The angel ties the devil.*

fladsnit og kvindehoved (fig. 19c). Kartouchevinger med frugt og båndophæng. Den glatte frise, hvorover der er kvartrundstav med fladsnit, brydes under storsøjlerne af bøjler med forskellige masker (fig. 19b), og har yderst hængestykker udformet som skæggede mandshoveder (fig. 19a). Korintiske storsøjler med prydbælte, der under bosseprydet bånd bærer oval kartoucher, som på forsiden rummer putto. Kun de to putti på de midterste søjler har bevaret deres attributter, lidelsesredskaberne stige

og søjle. Storfeltet indrammes af pærestav. I sidefelternes gavlkronede muslingeskalnicher står frifigurer, mod nord Moses med Lovens tavler og stav, mod syd Johannes Døberen med lam på bog i venstre hånd og velsignende højre hånd. Storvingernes rige kartoucheværk afsluttes foruden af dyreklo, foroven af fuglehoved. Yderst er båndophængt frugtklase, englebuste og vase, og på midten englehoved (fig. 20b). Gesimsen er udformet som postamentets; bøjlerne bærer varierede englehoveder.

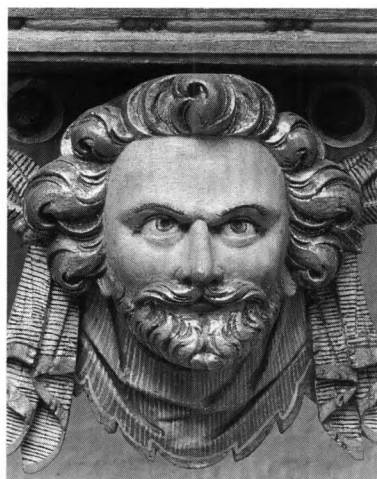

Fig. 19a-c. Detaljer fra altertavlen (sml. fig. 17). a. Mandshoved på hængestykke. b. Løvmasker på bøjle under storsøjle. c. Kvindehoved på postamentfremspring (s. 2646). NE fot. 1983. - *Details on the altar-piece (cf. fig. 17). a. Man's head on pedestal below. b. Lion's mask under principal column. c. Face with head-dress on moulded projection.*

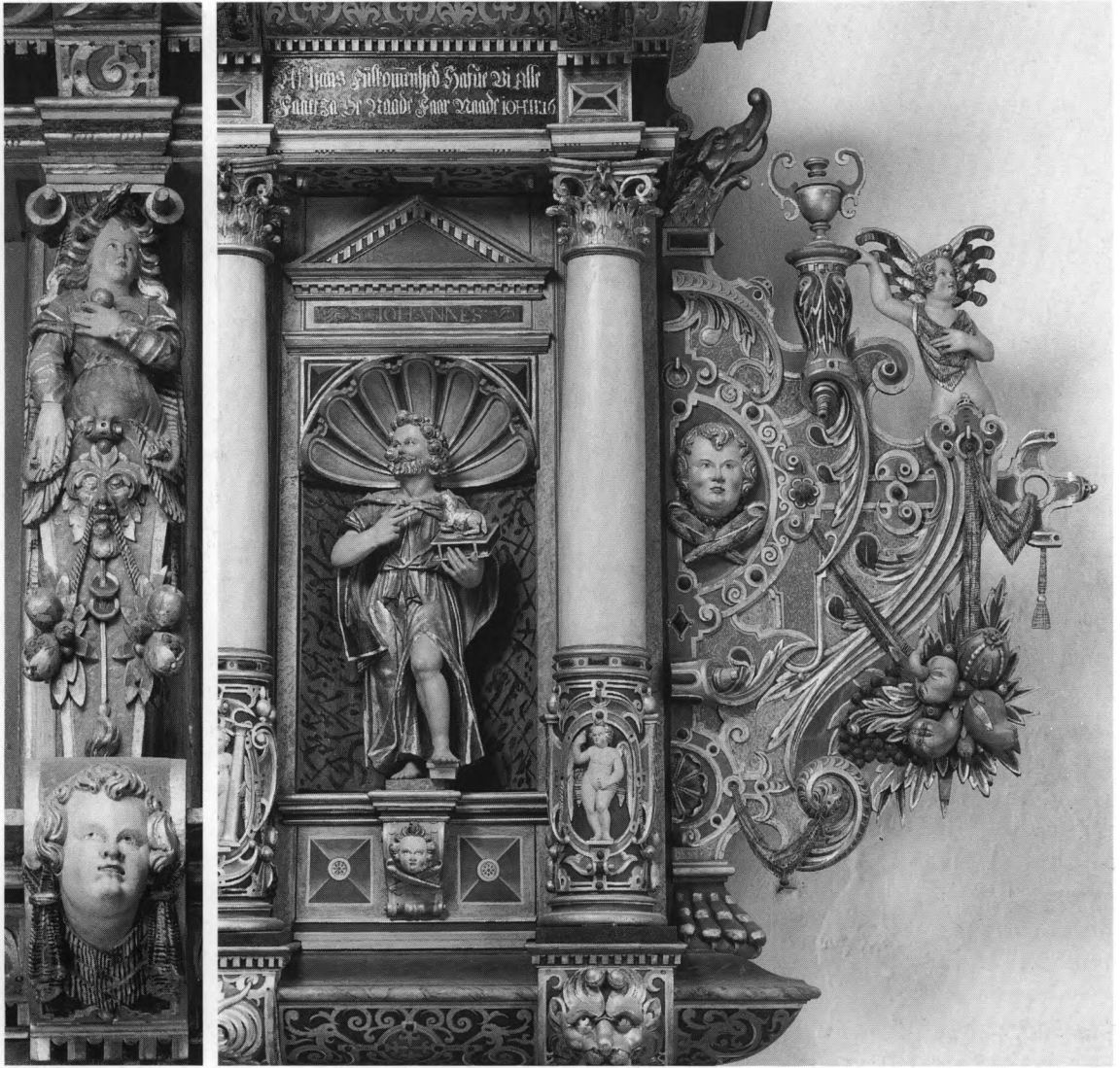

Fig.20a-b. Detaljer af altertavlen (sml. fig. 17). a. Herme på attikaens nordre side (s. 2647). b. Storstykkets sydlige del, med Johannesfigur i niche og vinge (s. 2646). NE fot. 1983. - *Details of the altar-piece (cf. fig. 17). a. Term on the north side of the attic. b. South part of the main panel, with figure of St. John in niche and flanking panel.*

Attikaen deles og flankeres af hermer med maske og frugtklaser på skafterne. Den midterste, mandlige, holder stav, de yderste, kvindelige, æbler (fig. 20a). Gesims som postamentets, topstykker udformet som kartoucherammer omkring frifigurer af Håbet med anker og bog (mod nord) og Troen med kors og bog (mod syd). Yderst står trompetblæsende engle. Topstykkets frisøjler har korintisk kapitæl og prydbælte med fladsnit, feltet indrammes af dukatbånd. Vinger med frugtbundter og blomster

samt øverst dyrehoveder. Yderst står engle med dels sværd, dels lygte(?) og spejl. Gavlen består af kartoucheindrammet cirkelfelt kronet af spir.

Mens kompositionen genfindes på tavlen i Tranebjerg, er skæringerne af en mere homogen karakter. Tavlen står som et fornemt eksempel på »Øresundsstilen«, repræsenteret af kunstnere som Statius Otto og Brix Michgell.³⁵

Stafferingen, formentlig fra 1600'ernes slutning,³⁶ domineres af guld, blå og rødt, hvortil kommer noget grønt og brunt. Under storstyk-

Fig.21. Alterkalk udført 1764 (s. 2649). NE fot. 1983.
- Chalice made in 1764.

kets nicher, som er marmorerede i rødt og grønt, er malede sorte og røde diamantbosser. Frifigurernes navne står med versaler i frisen over nichen. I cirkelfeltet øverst ses det hebraiske Jahvenavn i stråleglans.

Indskifterne, med gylden fraktur på sort bund, hentyder til tavlens malerier. I to spalter i postamentfeltet: »Vor Herre Jesus Christus i den Nat..I. COR. 11:23«,³⁷ under storfeltet »Uden Troen er Det umueligt At Behagis GVD: Ti det Bør Huer den Som Kom(m)er Frem Faar (!) GVD: At Tro, At HAND Er, oc At HAND blifuer Deris Beløn(n)ere Som opsøger Han(n)em. EBRÆ. 11:6«, og under sidefelterne: »Lofuen var gifuet ved Mosen, Naade og Sandhed ved Jesu Christu(m).IOH. 1.17« og »Se Det Guds Lam..IOH. 1:29«. I storstykkets gesims læses, under topstykket mod nord: »Ordet blev Kiød ..IOH. 1,14«, i midten: »Saa Elske Gud Verden ..IOH. 3,16«, og mod syd: »Af hans Fulkom(m)enhed hafue vi alle faaet..IOH. 11:16«. I

attikaens frise ses: »Der skal icke verre Tid mere. APOC. 10:6« og »Hand Skal blifue Løs en liden Tid. APOC. 20.3«.

Malerierne, ved en påskrift på søndre attikafelt dateret 1620, er formentlig udført af den meget efterspurgt Laurids Andersen Riber, som fortrinsvis har arbejdet i og omkring dels Ribe, dels Århus.³⁸ De er malet med olie på træ og viser dels Nadveren (storfeltet), dels, mere usædvanligt, scener fra Johannes' Åbenbaring (attika og topstykke).³⁹

Nadveren, 130x118,5 cm, er ligesom den omtrent tilsvarende fremstilling på tavlen i Tranebjerg udført efter et stik af Hendrick Goltzius fra 1598.⁴⁰

Forbillederne til malerierne i attika og topstykke er hentet fra Chr. III.s bibel, 1550.⁴¹ Attikaens billeder måler 52x53 cm og viser mod nord Johannes, der i overensstemmelse med Apokalypsens kapitel 10 knæler ved havets bred i færd med at spise den lille bog, som den store engel rækker ham (fig. 18a). Englen står med det ene af sine flammende ben i havet og det andet på jorden. Over himmelbuen, som hvælver sig over hans hoved, er der i stedet for forlæggets skyer malet et par hoveder med stråler udgående fra munden; formentlig repræsentanter for to af de fire vinde.

Det søndre felt skildrer, hvordan englen i Apokalypsens kap. 20 griber Satan og binder

Fig.22. Sygesæt udført 1864 af A.N. Dragsted (s. 2650). NE fot. 1983. - Communion set for the Sick made by A.N. Dragsted 1864.

ham for tusind år (fig. 18c). Englen står med det ene ben på karmen om porten til afgrunden og det andet på den udrevne fløj. Højre hånd løfter nøglen til afgrunden op, mens venstre knuger om kæden, hvormed Satan er bundet. Det kronede uhyre sidder på hug med kløerne i karmen; bag ham slår flammerne i vejret. En hængelås, som er fæstnet til den udrevne portfløj, er i stedet for nøglehul forsynet med et sammenskrevet »IHS« over årstallet (1)620.

Motivet i topstykket, 52x48,5 cm, er hentet fra Åbenbaringens første kapitel (fig. 18b). Johannes ligger på maven med ansigtet skjult i sine hænder foran den lysende skikkelse, som i overensstemmelse med både Bibelen og forlægget er skildret som menneskelig, dvs. menneskesønsnende. Skikkelsen står mellem syv guldlysestager med syv stjerner ud for højre hånd og et tveægget sværd i munden. Han er klædt i en fodsid kjortel med bælte og har solens stråler bag sig og som en glorie om ansigtet.

Farverne er især i nadverbilledet varierede; her er rummet holdt i gråt og rødbrunt, mens Kristi dragt er rødlilla, Judas' gul og rød og de øvrige apostles rødlilla, brune, gule, grønne og gråblå. Baggrunden på de to attikamalerier består af en rødlig himmel og lysegrå klipper; den knælende Johannes er klædt i gråbrunt, mens englen, der binder Satan, har rød kjole og gylden trøje samt gyldne vinger. Satan er gråblå. Topstykkets maleri har gylden baggrund; her er Johannes' kjortel rød.

Altersølv. Kalk (fig. 21), udført 1764, med bæger fornyet 1868. 25 cm høj, sekstunget fod med fodplade hvorover kvartrundt led og to afsæt. Ved overgangen til det sekssidede skaft en lille, støbt tungekrave. Knoppen er midtdelt med seks bukler på over- og underside: det nyere, glatte bæger hviler i sekstunget skål. På en af fodens tunger er med kursiv graveret: »Kaalby Kirke 1764«; på det kvartrunde led derunder er med skriveskrift tilføjet: »Restaureret 1868«.⁴² Tungen modsat indskriften smykkes af kronet alliancevåben for henholdsvis Danneskiold-Samsøe og Rosenkrantz, dvs. ægteparret Frederik Christian Danneskiold-Samsøe og Nicoline Rosenkrantz, gift 1749. Under bunden ind-

Fig.23. Alterstage udført i 1500'ernes midte, med fod-og lysestager fra o. 1700. En lap mellem benene er formentlig af hensyn til stabiliteten tilføjet i 1800'erne (s. 2650). NE fot. 1983. - *Altar candlestick made in the mid-16th century, with base and cup from c. 1700. A patch between the legs was added in the 1800s, probably to stabilize it.*

prikket »Vog 48 lodt« og »tillagt 4 1/2 lod 1868«. Desuden fire stempler: utydeligt mestermærke, muligvis for Lars Thomsen Hassing, borgerskab 1753, eller Jacob H. a Moinichen, borgerskab 1754 (Bøje 476 og 483); Københavnsmærke 1764, gardeinmærke for Christopher Fabritius og månedsmærke fiskene. Tilhørende *disk*, 14,5 cm i tv. med 2 cm bred fane, hvorpå graveret cirkelkors. Under fanen er med kursiv graveret: »Kaalby Kirke 1764«.

Oblateske, 1931, cylinderformet, 5,5 cm høj, tv. 11 cm. Græsk kors på låget, kuglestav for nede og langs lågets kant. På siden graveret fraktur: »Kolby Kirke« og »1934«. Under bunden og på lågets inderside stempler: mestermærke for K. C. Hermann,⁴³ Københavnsmærke 1931 og gardeinmærke for Christian F.

Fig.24. Reliefbroderet krucifiks og årstal 1725 på nyere messehagel (s. 2651). NE fot. 1983. - Fairly recent velvet chasuble with earlier crucifix and date 1725 in raised embroidery appliquéd on it.

Heise. Skænket af provstinde Henningsen 1934, sammen med alterkande nr. 1.⁴ †*Oblatæske* anskaffet efter 1824, da en dåse til opbevaring af oblater manglede, nævnt 1862.¹⁸

Alterkander. 1) 1932, med pæreformet korpus og stor hank, udsmykket som oblatæskan. Under bunden samt på lågets inderside stempler: mestermærke for K. C. Hermann,⁴ Københavnsmærke 1932 og guardeinmærke for Jens Sigsgaard. 2) O. 1850, fra Den kongelige Porcelænsfabrik, hvid med guld kors og -kanter. Nævnt 1862, nu itu i den ene side.⁵ †*Vinkande*, nævnt 1715.⁶

Ske, 1904,⁴⁴ med tre stempler på skaftet: mestermærke for A. Fleron,⁴⁵ Københavnsmærke

1904 og udvisket guardeinmærke, sandsynligvis for Christian F. Heise. †*Sølvske*, nævnt 1862.⁵

Sygesæt (fig. 22), 1864, bestående af kalk, disk med oblatgemme under bunden og flaske udformet som brun medicinflaske med sølvblå. Den 12,5 cm høje kalk har sekstunget fod med fodplade og standkant med fordybede firblade. Det cylinderformede skaft brydes af spidsoval knop. På bægeret graveret græsk kors og på foden skriveskrift: »Kolby Kirke« samt »1864«. Under bunden og på bægeret tre stempler: mestermærke for Arent Nikolaj Dragsted (Bøje 1124), Københavnsmærke 1864 og guardeinmærke for Simon Groth. Disken er 9,5 cm i tv. På fanen er graveret græsk kors og skriveskrift: »Kolby Kirke. 1864«. Under fanen stempler som på kalken. †*Sygesæt*, nævnt 1862.⁴⁶

Alterstager (fig. 23), o. 1550, med fod- og lyse-skåle fra o. 1700. Sandsynligvis ændret i 1800'erne. Af malm, samlet højde henholdsvis 63,5 og 64,5 cm. De ca. 45 cm høje skafter har form som menneskeskikkelser. De bærer en stor bladkrone på det krøllede hår og dragt bestående af en hofte-lang trøje med ombukket krave og bindebælte, samt smalle, ankellange bukser(?), der som følge af en reparation(?) nu fremtræder som et skørt (jfr. ndf.). På hovedet og i hver af de udstrakte arme er store, dybe lyse-skåle, hvori kraftige torne; de er ligesom de profilerede fodskåle udført af et noget mørkere materiale og formodentlig tilføjet senest o. 1700.

Stagerne, hvis menneskeform knytter dem til en lille gruppe fortrinsvis verdsligt anvendte stager,⁴⁷ har ingen sikker proveniens.⁴⁸ 1715 beskrives alterstagerne som brøstfældige.⁶ En højst påkrævet reparation, foretaget efter synets ønske 1862,⁷ kan have bestået i den ovf. nævnte tilføjelse af en lap mellem figurernes ben, som sandsynligvis skulle sikre stagerens stabilitet.⁴⁹ 1899 blev den ene stage oprettet.⁵⁰

Syvarmet stage, 1909, skænket af sognepræst Axel Henningsen,⁴ med arme udformet som stileret grenværk. Firkantet fod på kuglefødder. To †*træly sestager* anføres i inventariet 1862.⁵

Alterbøger. 1) Enevold Ewald: Den bibelske Konkordans I-II, 1748-49. På titelbladet i bind I en blækskreven notits: »D 27. November 1781

kiøbt denne Concordantz af Velærværdige Hr. Thomas Flensborg udi Stenderup. Stenderup Præstegaard d. 27. November 1781. Søren Bording.«⁵¹ 2) Forordnet Alter-Bog udi Dannemark og Norge, hvori findes de nyelig allernaadigst giorte Forordninger, 1812.

Alterkrucifiks, 1800'rne, skåret i en meget let træsort, muligvis fyr, med armene for sig. Figuren er 28 cm lang; den hænger i strakte arme med opadvendt ansigt, lukkede øjne og munden fortrukket i smerte. Flettet tornekrans, bølget hår, overskæg og kort hageskæg. Det folderige lændeklæde holdes sammen af reb med sløjfe over højre lår. Benene er næsten strakte, fødderne lagt over kors og fæstnet med samme nagle. Korstræet er 49 cm langt og placeret i en sokkel med omtrent rektangulær grundflade på ca. 18x13 cm; den er sammensat af en bund udskåret i en noget tungere træsort end krucifikset og et jordsmon med sten og stubbe. Kristusfiguren og jordsmonnet er behandlet med en klar lak, korstræet og soklens bund er sortlakerede.

Fig.25. Romansk døbefont af granit (s. 2651). NE fot. 1983. - *Romanesque granite font*.

Fig.26. Dåbsfad nr. 3, udført af Erik Heide 1980 (s. 2652). NE fot. 1983. - *Baptismal dish no. 3, by Erik Heide 1980*.

Krucifikset, som sandsynligvis er udført i Midt- eller Sydeuropa, stod 1874 på altret. Fjernet 1964.

(†) *Monstransskab*(?), se s. 2637.

Messehagel, af nyere rødt fløjel med rygkrucifiks og: »Anno 1725« overført fra *†*hagel. Krucifikset (fig. 24) er 65 cm højt og udført i reliefbroderi med anvendelse af sølv- og guldtråd samt rød, grøn og brun silke. Den korsfæstede Kristus har markerede mavemusklér og stort sidesår. Over hans hoved bølget, for enderne fliget skriftbånd med bogstaverne »INRI«; ved korsets fod Golgathahøj med kranium over korslagte knogler, nederst et treflignet blad. Fremstillingen er udført efter et i 1700'rne meget anvendt forlæg, sml. messehaglerne i Besser og Øster Broby.⁵²

Alterskranke, opsat 1965, med træbalustre formentlig fra 1863.⁵³ Femsidet. Farvesat efter det øvrige inventar, med lysegrå balustre og blå liste hvorover voksbehandlet håndliste.⁵⁴ Allerede 1825 fandtes *†*alterskranken for lav til brug ved kommunionen og 1850 anførtes, at knæfaldet burde udvides.⁵⁵

Font (fig. 25), romansk, af granit. Højde 81 cm, kummen 66 cm i tv. Ifølge Mackeprang⁵⁶ beslægtet med den østjyske Hads herred-type,

Fig.27. Korbuekrucifiks fra o. 1475 (s. 2652). NE fot. 1983. - *Chancel-arch crucifix c. 1475.*

repræsenteret ved bl.a. fontene i Gosmer og Hailing.⁵⁷ Lille kumme med tovtav langs mundingranden og nederst, samt som skel mellem fire, med spiraler udfyldte felter. Den kegleformede fod, med øvre kraftig vulst, er inddelt i tre felter med henholdsvis dobbeltkryds, spiral og trebladet blomst. Det første og andet felt er adskilt ved tovtav. Omkring en fjerdedel af foden står blank (aldrig færdighugget?).

1874 stod fonten på en cirkulær, muret sokkel i koret indenfor triumfbuen. 1899 blev den renset og muligvis anbragt på cementsokkel,⁵ formentlig på sin nuværende plads i triumfbuen ud for nordre vange, hvor den 1927 blev opstillet på kvadratisk sokkel muret af gule, hårdtbrændte sten.⁴

Dåbsfade. 1) O. 1550, af messing, sydtysk, svarende til fade i bl.a. Værsløv og Jorløse (s. 1946 og 1986). 39,5 cm i tv., 5 cm dybt, med 7 cm bred fane. I bunden drevet fremstilling af Bebudelsen omgivet af nu ret udviskede majuskler, af hvilke kan læses »rahewisme...ahewis...«.⁵⁸ På fanen to rækker ens, stempede,

seksbladede blomster. 2) Efter 1824, af tin, udført af J. L. Buntzen. 32,5 cm i tv., udformet som dyb tallerken med smal fane; under bunden stempelt krontin for Johan Lorentz Buntzen, København, og udvisket årstal 1824.⁵⁹ 3) (Fig. 26) 1980. Af sølv, 57 cm i tv., med ombøjet kant. I bunden fremstilling af fisk over bølger. Under bunden med skråstillede, fordybede versaler: »Form: Erik Heide. Udf: Boy Johansen«;⁶⁰ på fadets udvendige kant med fordybede versaler: »Kolby menighedsraad satte dette minde over Karen, Grethe og Jens Reber, som tak for deres ejendom de skænkede kirken aar 1975«.

Dåbskande, 1960'erne, af messing. 24 cm høj, med pæreformet korpus og skrånende låg. Glat hank. Under bunden stempel for A/S Madsen & T. Baagøes Eftf., København.

Korbuekrucifiks (fig. 27), o. 1475, ca. 120 cm høj figur på ca. 2 m langt korstræ. Kristus hænger i vandret udstrakte arme med det tornekrønte hoved hvilende på højre skulder. Håret er samlet i lange lokker, fuldskægget tvedelt. De kraftigt hvælvede øjne er lukkede og munden let åben. Foldet lændeklæde med midtsnip og nedhængende flig ved højre hofte. Benene er let optrukne, fødderne lagt over kors og fæstnede med én nagle. Korstræet har rund skive bag Kristi hoved og firpas for enderne; fra lister langs de affasede kanter udspringer korsblomster. Stammen er forlænget ned under nedre firpas og tilsyneladende jævnt afskåret. Figurens krop er lys, næsten hvid, med røde blodspor fra sidesår, naglegab og torne. Hår og skæg er brunt, tornekrønten grøn og lændeklædet gyldent. Korstræet står svagt brunrødt.

1923 ønskedes krucifikset flyttet fra sakristiet til korets nordvæg; her hang det 1925.³⁴ Siden 1960'erne på nordvæggen i skibets første fag.

Krucifiks, 1879, udført af billedskærer Bertel Olsen.⁶¹ Figuren, der måler 48 cm, hænger i strakte arme med opret, let drejet hoved og tæt sammenknebne øjne. Lændeklædet er bundet med knude på højre hofte, de korslagte fødder er fæstnet med én nagle. Korstræet, 65 cm langt, bærer øverst udskåret skriftbånd med »INRI« i versaler; under endefloden er med noget grovere

versaler skåret: »B.O. 1879«.⁶² Både korstræ og figur står i lakeret træ. På korets nordvæg, over døren til sakristiet.

En bemærkelsesværdig *muret prædikestol*, der er indbygget i triumfmuren nord for korbuen (fig. 28), blev fundet og genåbnet i forbindelse med restaureringen 1965. I murens østside, nær korets nordvesthjørne, leder en fladbuet dør, der nu næsten helt skjules af den nyere hvælpille, ind til en kvartsvingstrappe i murtykkelsen. Dørens tærskel er hævet ca. 45 cm over korets nuværende gulv. Trappen slutter, efter et sving mod syd, ved en repos. Herfra åbner sig en ca. 80x70 cm stor glug mod vest. Denne har helstensbrede vanger og overdækkes af et meget fladt halvstensstik, der skæres af skibets senere indbyggede hvælv. Forneden begrænses åbningen af en ca. 120 cm høj brystning, der opad aftager i tykkelse fra en hel til en halv sten. Gluggens underkant sidder ca. 220 cm over skibets gulv. Prædikestolens forhold til det omgivende murværk er ikke ganske klar. Rimeligst er det vel at forestille sig den indrettet samtidig med korbuens omdannelse, jfr. s. 2635. Mod nord synes den hugget ind i ældre murværk, dvs. dele af den romanske triumfmur.⁶³

Prædikestol (fig. 31), med himmel, sandsynligvis samtidig med opgang og dør, hvorpå relief-skåret årstal 1597.⁶⁴

Stolen består af otte fag, hvoraf de fem danner en fremspringende karnap. Fagene adskilles og flankeres af hermer med joniske kapitæler og beslagværk, samt enten løvemaske eller frugtbundt eller begge dele på de volutsvungne skafter. Af de fem kvinder og fire mænd er to kvinder og tre mænd ret usædvanligt klædt som adelsfolk, og mændene endog forsynet med enten scepter (de to) eller rigssæble (den sidste). De øvrige hermer er nøgne. Bøjler med varierede masker (fig. 30) under hermerne spænder over karnisfremspring med beslagværk på undersiden og afsluttes nederst, under kurvens hjørner, i englehoveder. Over hermerne er bøjler med englehoveder, løvemasker, rosetter og båndophæng. Kurvens felter udfyldes af ovalfelter med kartouche- eller rulleværksrammer isprængt putti, fugle, frugtbundter og vaser med blom-

Fig.28. Muret prædikestol i korbuens nordside (s. 2653), set fra sydvest. NE fot. 1988. - *Walled pulpit on the north flank of the chancel arch, seen from the south-west.*

ster. I de to midterste felter ses fremstillinger af Korsfæstelsen (fig. 29a) og Opstandelsen (fig. 29b) flankeret af Peter og evangelisterne Matæus og Markus til den ene side, evangelisterne Lukas og Johannes samt apostlen Paulus til den anden. Alle er karakteriseret ved attributter. Over feltet med Korsfæstelsen er indføjet en cirkelmedaljon med et adelsdamehoved.

Under ovalfelterne med enkeltfigurer er kartoucher med navne i skråtstillede reliefversaler, til dels sammenskrevne: »S. Petrvs«, »S. Mathevs«, »S. Marcvs«, »S. Lvcas«, »S. Ioanns(!)« og »S. Pavlv«. I tilsvarende bogstaver på postamentet læses: »Ieg blvis icke at predicke evangelio om Christo. Rom. 1 [v. 16] lader Gvds ord bo rigelige blant eder i al visdom Col. 3 [v. 16]«. I gesimsfrisen: »I ere ick de som tale men det er eders faders aand som taler ved edrer(!) Mat. 10 [v. 20]«.

Himlen er regelmæssigt syvsidet, med volutformede hængestykker og under hjørnerne englehoveder. Topstykker af form som kartoucher

Fig.29a-b. Prædikestolsfelter med flankerende hermer (sml. fig. 31). a. Korsfæstelsen. b. Opstandelsen (s. 2653). NE fot. 1983. - *Panels of the pulpit flanked by terms (cf. fig. 31). a. The Crucifixion. b. The Resurrection.*

med rosetter og hjørnespir. Undersiden er med profillister delt i syv felter omkring syvkantet midtfelt med roset hvorunder hængedue. I fel-

Fig.30a-b. Masker på prædikestolens postamentbøjler, sml. fig. 31 (s. 2653). NE fot. 1983. - *Masks on the brackets of the pulpit (cf. fig. 31).*

terne påsatte stjerner. I frisen reliefversaler svarende til kurvens: »Iesvs bleste paa dem oc siger til dem an(n)amer den helgaand Ioh 20 [v.22]«.

Opgangspanelet er anbragt på en muret trappe langs væggen; det består af drejede balustre mellem flade af form som hermer med udskårne profilansigter og fladsnitsmykkede skafter (fig. 32). Døren indrammes af kannelerede pilastre med joniske kapitæler og prydbælter hvorpå pålagte stave. I gesimsfrisen reliefskårne versaler og årstal: »Anno d(omi)ni 1597«. Trekantgavlen, med æggestavs- og tandsnitsbort samt på midten englehoved, flankeres og krones af topspir med gennembrudte kugler.

Dørfløjen (jfr. fig. 31) har to fyldinger, hvoraf den øverste rummer arkade med rillede pilastre og perspektivhuller i sviklerne, den nederste et rudeformet, af profillister dannet felt. Mod øst er opgangen lukket med et yngre panel.

Den meget velskårne stol slutter sig ligesom altertavlen til en række nordsjællandske arbejder udført i den såkaldte Øresundsstil.⁶⁵

Stafferingen kan muligvis dateres ved en indskrift i gylden fraktur på sort bund i opgangspanelets frise: »Matth: 28.V.19. I Navn Faders

Fig.31. Prædikestol med reliefskåret årstal 1597 på døren (s. 2653). NE fot. 1983. - Pulpit with the date 1597 carved in relief on the door.

Fig.32. Herme fra prædikestolens opgangspanel, sml. fig. 31 (s. 2654). NE fot. 1983. - *Term on the stair panel of the pulpit (cf. fig. 31).*

Søns Hellig Aands 1620«. Den domineres af rødt, grønt, blå og hvidt, hvortil kommer en del forgyldning. Kurv, opgang og dør har sort-brun bund. Undersiden af himlen er blå med forgyldte stjerner. Hængestykkernes inderside bærer røde dekorationer. I dørføjens øverste arkadefelt er malet en grå og rød vase, hvori der står røde, hvide, blå og grå blomster, alle med grønne blade.

Stolen står på et muret fundament ved syd-væggen i skibets første fag.

Stolestader, udført efter tegning af Ebbe Lehn Petersen 1965-66, med gavle og indgangspaneler udformet som fyldingskonstruktioner. Gavlene er blågrønne, ryglænene lysegrå. Indvendig voksbehandlede.

†*Stolestader*. Et stolepanel med reliefversaler: »Anno domini 1594 blef disse stole gjort til Kailbi Kircke. H.I.K.T.N.⁶⁶« stod 1901 nederst i

kirken.⁶⁷ Nye stole opsattes 1853, samtidig med tilsvarende sæt i Tranebjerg, Onsbjerg og Besser;⁶⁸ 1862 fandtes 60 kirkebænke, hvoraf de 12 øverste fem år efter blev placeret med front mod midtgangen, af hensyn til prædikestolen.⁵ Stolen fik 1870 en lys egetræsfarve, hvorom det 1925 hed, at den ikke var i stil med det statelige kirkerum.⁶⁹

†*Skriftestol*, omtalt 1873,⁷⁰ indrettet med stol, knæfald og foranstillet rækværk. I sakristiet.

Armstol til præsten, 1935, udført af snedkermeister Ole Bagge, Kolby Kaas.

Degnestol (fig. 34), sammenstykket og stærkt restaureret, med oprindelige gavle hvorpå våbener for Århus-bispen Niels Clausen (1490-1520), jfr. tilsvarende på præste- og degnestolene i Framlev og Tunø kirker.⁷¹ De fire gavle er lige høje og har kølbueformede afslutninger; pultgavlene kronet af gennembrudt bladværk i omtrent rektangulær form, mens bænkegavlene har henholdsvis kolbeblomst og slynget grenværk. De to søndre gavle bærer bispens mødrene og fædrene våben, Present og Skade, skåret i relief i forsænkede cirkelfelter indrammet af tolstave og på bænkegavlen desuden sekstakket stjerne. Mellem gavlene er for- og bagpanel, begge fra 1500'ernes første del med to foldeværksfyldinger; de er tydeligt afskårne⁷² og har muligvis haft en anden funktion, før de senest 1623 (jfr. ndf.) er stykket sammen med de omtrent samtidige gavle. De delvis(?) fornyede fodbjælker har foran pultgavlene form som stiliserede poter.⁷³ Også sædet er nyt, ligesom rummet under den skrå pult.⁷⁴ Pultbrættet har en del indridsninger, hvoraf de ældste, med versaler, er: »1623 lanus Theocari Tranio« (Jens Thøgersen Trane(?)), i husformet indfatning (fig. 48), »1635«, »IMS«, »M IB«, »1652«, »L - IH - 1657« omkring bomærke, og versalerne »Olaus Canut« over de sammenslyngede initialer OKS (Ole KnudSen) i fordybet felt. I den forreste af de søndre gavle »SIS an(n)o 1639« og skjold med »SIS anno 1642«.

Stolen står siden 1965 olivengrøn med cinnobberfarvede kanter; den røde farve danner desuden baggrund for våbenerne. 1896⁵ flyttet fra korets sydvesthjørne til skibets nordøstre.

Et *bræt*, 68 cm langt, 8,4 cm bredt og ca. 3,5 cm tykt, af omtrent samme alder og med profiler svarende til rammeværket på degnestolen, har muligvis hørt sammen med dennes paneler. Mørkbejset. Indsat som overligger over døren fra kirken til tårntrappen.

To *murede bænke* med bræddedække, i våbenhuset.

Et *†skab* fra 1731 var muligvis identisk med det, der 1820 fik hængsler og lås. I sakristiet.⁷⁵ 1862 nævnes *servante* og klædeskab; den første blev 1904 udskiftet, formentlig med den endnu eksisterende.⁷⁶

Pengeblok, antagelig fra 1900'rne, voksbehandlet eg, 72 cm over gulvet. Jernlåg med pengetragt, ved jernbånd forbundet med låseplade af jern. I skibet vest for indgangsdøren.

Pengebøsse (fig. 33), 1800'rne, sandsynligvis identisk med den 1862 omtalte.⁵ Messing, klokkeformet med tragt i toppen, blågråmalet. På lille hylde foran *tavle* med tunget topstykke, jfr. *pengebøsse i Tranebjerg; 1928 hvidmalet,⁴ nu

Fig.34. Degnestol med våbener for Århus-bispen Niels Clausen (1490-1520), formentlig sekundært stykket sammen med samtidige fyldingspaneler (s. 2656). NE fot. 1983. - *Parish clerk's pew displaying coats of arms of the Bishop of Århus, Niels Clausen (1490-1520), probably a secondary addition to contemporary fielded panels.*

blågrå i to nuancer med indskrift i hvid antikva: »Folkekirkens Nødhjælp«. På våbenhusets nordvæg.

Klingpung (fig. 49), 1876, med pose fra 1964 af røde silkefløjl. Træskafte med ottesidet håndtag, hvori indskåret årstal 1876. Messingbjælde. Skafte er brunmarmorerede med røde og hvide årer.

Dørfløje. 1) 1868, revledør med udvendig beklædning af lodretstillede planker. Mørkebrun. Indgangsdør til våbenhuset.⁷⁷ 2) 1869,⁷ fløjdør med to gange fire fyldinger og spidsbuet overfelt, jfr. de samtidige døre i Tranebjerg og Onsbjerg. Blågrå, opsat mellem våbenhus og skib.

Fig.33. Pengebøsse på tavle, 1800'rne (s. 2657). NE fot. 1983. - *19th-century offertory box.*

Fig.35. Lysekrone nr. 1, 1696 (s. 2658). NE fot. 1983.
- Chandelier no. 1, 1696.

3) 1872,²⁰ spidsbuget, med henholdsvis kvadratisk og spidsbuget fyldning. Mellem skib og tårntrappe. Siden 1965 henlagt på våbenhusets loft.

4) 1872, revledør med lodret beklædning, mørkebrun. Yderdør til tårnet. 5) 1870'erne, med tre fyldninger, formentlig identisk med den dør, som 1965 blev fjernet fra åbningen mellem kor og sakristi. Henlagt på våbenhusets loft. 6) 1883,²⁰ svarende til nr. 4, anbragt som yderdør i sakristiet mod nord. 7-9) 1965, udført efter tegning af Ebbe Lehn Petersen, med delvis genanvendelse af træ fra de fjernede døre. Alle blågrå. Mellem kor og sakristi, til tårntrappen og på tårndørens inderside. I døren til sakristiet er indskåret »2-9-1965«.

†*Pulpiturer*. 1) Af et pulpitur, sandsynligvis opsat i 1700'erne, er bevaret en række enkle, ud-savede balustre, nu anbragt som rækværk omkring tårntrappen i klokkestokværket (fig. 50).⁷⁸

2) O. 1913, sml. †orgel.⁵ Med fyldninger.

Orgel, 1965, med syv stemmer, ét manual og pedal, bygget af Th. Frobenius & Co, Kgs.

Lyngby. Disposition: Manual: Gedakt 8', Spids-gamba 8', Principal 4', Rørføjte 4', Oktav 2', Scharf, svelle. Pedal: Subbas 16'. Tegnet af Ebbe Lehn Petersen. Tredelt facade med svelledøre; pedalstemmens træpiber danner facade på nord- og sydsiden. Staffering svarende til stolestader-nes gavle. I tårnrummet.

†*Orgel*, 1913, med seks stemmer, oktavkoppel og svelle, bygget af Horsens Orgelbyggeri ved M. Sørensen. Pneumatisk aktion, bælgevntil-lade.⁷⁹ Skænket af menigheden. På samtidigt pulpitur i tårnrummet. Facaden, der var sammenbygget med pulpiturbrystningen, havde tre rundbuede pibefelter, af hvilke det midterste og største kronedes af trekantgavl.

Salrnummertavler, 1965, med glatte rammer. Gråmalede, med ophængningstal. Afløste seks nummertavler, anskaffet 1899, 1900 og 1915, med trekantgavl hvorpå kuglespir og skyde-brikker malet i hvidt med sorte tal. Nu på våbenhusloftet. 1862 fandtes fem †*tavler*, de fire med løse tal.⁵

Præsterækketavle, »Opsat 1935. A.S.«. Udført af snedkermester Ole Bagge, Kolby Kaas, med kannelerede pilastre flankerende skriftfelt og kronet trekantgavl hvori udskåret englehoved. Sortmalet med hvide navne og årstal, indfatning i rødt, blå og forgyltning. På korets sydvæg.

Kirkestævnetavle, 1800'erne, tyk trætavle med profileret ramme, 24x47 cm. Sortmalet med hvide versaler: »Til. lysses«. 1862 og 1925 nævnes et uspecificeret antal tillysningstavler.³⁴

Lysekroner. 1) (Fig. 35) 1696. Hængekugle med drueklase og forsænket bånd hvori ind-

Fig.36. Detalje af lysekrone nr. 1, sml. fig. 35. NE fot. 1990. - Detail of chandelier no. 1, cf. fig. 35.

skrift i reliefversaler: »Gud til ære oc Kolby kircke at zire haver Erich Tønnesøn oc Maren Olsdatter i Krousgaar bekaastet denne Lusekrone over dennem oc deris s(alig) sons Jens Erichsøns begraveisis sted a(nno) 1696«. Otte ssvungne arme med flammevaser over delfinagtigt led på den øvre bue og fladt, profilvendt djævehoved i det indre slyng; herover otte bøjleformede prydarne med vinget hoved. Skaftet, der består af fladtrykt kugleled over pæreformet led mellem skiver, krones af svane (fig. 36), sandsynligvis som hentydning til grevskabet Samsøs våben.⁸⁰ Ophængt i spinkel jernstang med smedejernsornament bestående af fire dobbelte volutbøjler med bladudløbere jfr. samtidige kroner i Oppe-Sundby og Vordingborg.⁸¹ Øverst forgyldte kugler. I skibets første fag.

2) 1931, barokform, med tolv lysearme, der på de øvre slyng bærer løgspir, desuden tolv prydarne. På den store hængekugle graveret fraktur: »Til Minde om Provst Axel Henningsen Sognepræst for Kolby Menighed fra 1896-1926«. Skænket 1931 af provstinde Antoinette Henningsen.⁴ Ophængt i en spinkel jernstang med kugler i skibets andet fag.

3) 1940, udført af kunstsmed Knud Eibye i Odense.⁴ Svarende til nr. 2, med graveret fraktur: »Til minde om familien Skipper i Olesminde 1940«. I skibets tredie fag.

Kirkeskibe. 1) (Fig. 37) 1720. Tremastet, fuldrigget orlogsskib uden navn. Dobbelt kanondæk, forstavn med udskårne profilhoveder og agterparti med frontaltvendte buster; på forstavn, agterparti og køl er desuden rigtskårne ornamenter. Skroget er sort med hvide portgange, under vandlinien grønt. De udskårne dele er holdt i rødt og guld. Frakturindskrift på ny messingplade under bunden: »Aar 1722 (fejl for 1720)⁸² blev dette skib gjort og given til Kolby kirke af Hans Jochumsen. Samsøe. Restaureret 1880, 1920, 1960. Skipper Mads Jacob Nielsen. Kolby Kaas.« Ophængt i jernstang med sorte og forgyldte kugler i gjordbuen mellem skibets andet og tredie fag. 2) 1926. Tremastet, fuldrigget fregat med dobbelt kanondæk og navnet »Håbet« med forgyldte reliefversaler på bagstavnen. Sort skrog med udsmykning i

Fig.37. Kirkeskib udført og skænket af Hans Jochumsen 1720 (s. 2659). NE fot. 1983. - *Votive ship made and donated by Hans Jochumsen 1720.*

guld og frakturindskrift på messingplade under skibets bund: »Dette skib blev bygget år 1926 af lods Peter Bagge. Kolby Kås. Skænket til Kolby kirke år 1956. Af tømrer Ole Bagge Kolby Kås. Riggert samme år af skipper Mads Jacob Nielsen Kolby Kås.« Ophængt i tårnbuen.

En *†ligbåre* var ifølge kirkesynet 1715 fornøden. Mangelen blev gentaget 1725, men tilsyneladende først afhjulpet efter 1731, da der beregnes træ til to ligbåre.⁶ 1808 trængte den ene til reparation.⁷

Klokke (fig. 38), omstøbt 1691 af Ahasverus Koster van der Hart. Tvm. 80 cm. Om halsen indskrift i reliefversaler, på latin: »Assuervs Koster van der Hart me fecit Copenhagen«; over og under skriftbåndet er brede borter med blomsterornamentik. På klokkelegemet indskrift i reliefversaler: »Sophia Amalia grefinde til Samsøe hafver a(nn)o 1691 ladet denne klokke omstøbe«; herover er grevindens våben. Kronebøjlerne smykkes af ansigtsmasker, slagringen

Fig.38. Klokke omstøbt 1691 af Ahasverus Koster van der Hart, København (s. 2659). NE fot. 1983. - *Bell cast in 1691 by Ahasverus Koster van der Hart, Copenhagen.*

har profillister. Ophængt i vuggebom. †Klokke, uvis alder, omstøbt til den nuværende.

Klokkestol, nyere, af eg og fyr, til én klokke. I bjælken lige over klokken er indridset »1859«. Skråstivere og bærebjælker er fornyet 1863 og 1915.⁵

GRAVMINDER

Epitafium (fig. 40), o. 1732,⁸³ over Hendrick Søfrensen, †15. april 1732 i Haarmarck, i sit 68. år, bekostet og opsat af Anna Olufs Datter, med hvem han havde været gift i 43 år og avlet seks sønner og to døtre.

Det 300x180 cm store epitafium består af ottekantet fyrretræsfelt i egetræsramme flankeret af pilastre med kompositkapitæler hvorpå flammevaser; på såvel ramme som pilastre er blomster. Foran pilastrene svæver putti pegende på indskriftfeltet. Bag disse udspringer et knækket

bånd med store akantusblade; det løber ned forbi postamentbjælken, kanter hængestykket, der består af hvælvet hjertefelt holdt af to putti, og bærer til siderne sokler for to store putti. Af disse har kun den højre bevaret sit attribut, en krone. Topfeltet består af et hvælvet ovalfelt omgivet af bladsmykkede volutbøjler og kraftigt akantusværk. Øverst den opstandne Frelser med korsfanen i venstre hånd og velsignende højre.

Epitafiets opbygning og dets skæringer, ikke mindst figurerne, som karakteriseres ved korte ben og store hoveder med høje pander og tilbagestrøget hår, er beslægtet med bl.a. epitafium nr. 4 og 5 i Onsbjerg; disse er sandsynligvis udført af Kolby-snedkeren Jens Jensen den ældre.⁸⁴ Muligvis er epitafiet i Kolby dog kun et værkstedsarbejde.

Koloristisk dominerer bladrankernes grønne staffering; blomsterne er røde og hvide og de arkitektoniske led brunmarmorerede. Desuden er anvendt forgyldning. Indskrifter med gylden fraktur på sort, i topfeltet angiveligt citerende Joh. 1, 48 (fejl for 1,47). Ophængt på sydvæggen i skibets andet fag.

Gravsten. 1) (Fig. 39) o. 1650, figursten med sekundær indskrift og behugning fra o. 1787. Lys grårød kalksten med ortoceratitter, 187x121 cm.

Den temmelig slidte sten, som omgives af en ca. 5 cm bred kant med næppe synlig indskrift i reliefversaler, er ved et vandret bånd delt i to felter. I det øverste er halvfigurer af en kvinde og en mand, begge frontalvendte og med hænderne i bedestilling. Mellem deres hoveder er krucifiks og øverst bueslag; i sviklerne basunengle. Stenens nederste del rummer et fladovalt felt omgivet af stiliseret bladranke udgående fra lille hjerte med blomster.

O. 1787 er stenen forsynet med gravskrift over Jens Pedersen Snidker, *1701 i Permelille, †1763 smst., i sit 62. år, og hustru, Karen Rasmusdatter, *1712 i Haarmark, boede i Permelille og døde 1774 i sit 62. år. Fordybte fraktur fyldt ud med sort i det nedslebne ovalfelt. En tilsvarende indskrift flankerende hjertet oplyser, at »Stenens EyerMand er Jens Mortensen i Perme-

lille og Hans husstrue Margrethe Jens datter. An(n)o 1787«. ⁸⁵

Ved stenens genanvendelse synes figurerne ændret i overensstemmelse med 1700'ernes smag. Manden har tilsyneladende haft et mere udpræget fuldskæg, mens kvindens nu ret bare hals kan skyldes borthugning af en (pipe?)krave. Muligvis har hun tillige båret en tindingsbuklet hue. ⁸⁶ Som helhed er figurfremtoningerne, de forskelligt udformede engle og det åbenbart forhuggede krucifiks dog karakteristisk for værkstedet, jfr. gravsten nr. 3 i Onsbjerg. Siden 1930 på våbenhusets vestvæg.

2) (Fig. 41) o. 1675, over forrige sognepræst Niels Ienson Bryde, *17. juni 1623 i Callundborg, †14. juni 1675 i sit embedes 23., sit ægteskabs 20 1/2 og sin alders 52. år, ⁸⁷ hans hustru, Kiersten Iørgens Daater, *2. nov. 1636 på Ende-laufe og †31. dec. 1670 med sit ottende foster i sit ægteskabs 16. og sin alders 34. år, samt to sønner og en datter. Citat fra Es. 57,1; på stenens nedre ramme giverindskrift: »Bekostet af Her

Fig. 40. Epitafium over Henrik Sørensen, †1732. Muligvis udført i Jens Jensen den ældres værksted (s. 2660). NE fot. 1983. - Wall monument for Henrik Sørensen, †1732. Possibly made in the workshop of Jens Jensen the Elder.

Oluf Ch(ristensen):Cl(ementin) med sin kie[re hustru]«. ⁸⁸

Sort kalksten, 190x112 cm, med fordybede, skråtstillede versaler i høj ovalt felt, der foroven og til siderne støder op til den ophøjede, på de tre øvre sider bladsmykkede ramme. I de øvre svikler profilvendte englehoveder, i de nedre ottebladede blomster. Under gravskriften er fordybet hjerte hvori våbenskjolde med blomster som hjelmtegn og de gravlagtes initialer, NB og KID i relief. På de nu grågrønne bogstaver spor

Fig. 39. Gravsten nr. 1, o. 1650, med sekundær gravskrift over Jens Pedersen Snedker, †1763, og hustru Karen Rasmusdatter, †1774 (s. 2660). NE fot. 1983. - Tombstone no. 1, c. 1650, with secondary inscription for Jens Pedersen Snedker, †1763, and his wife, Karen Rasmusdatter, †1774.

Fig.41. Gravsten nr. 2, over sognepræst Niels Jensen Bryde, †1675, og Kirsten Jørgensdatter, †1670, samt tre af deres børn (s. 2661). NE fot. 1983. - Tombstone no. 2, marking the grave of the Reverend Niels Jensen Bryde, †1675, his wife, Kirsten Jørgensdatter, †1670, and three of their children.

af forgyldning. Våbenskjoldene er røde med sorte bogstaver, hjelmfigurer og blomsterornamentik forgyldt. 1873 indsat i korets nordre væg.⁷

3) (Fig. 42) o. 1700, med sekundær indskrift fra o. 1796. Grågul kalksten, 180x112 cm, med flad, glat kant. På stenens midte to bladkransede ovalfelter, det nederste og mindste liggende; de flankeres af dyder på konsoller, til højre Troen med kors og bog, til venstre Håbet med fugl og anker.⁸⁹ Øverst den opstandne Frelser i halvcirkulær skyformation, nederst to glatte skjolde og i stenens hjørner evangelistsymboler i cirkelrammer; deres navne står med nedslidt, fordybet kursiv på skriftbånd over deres hoveder. Muligvis fra samme værksted som gravsten nr. 7 i Onsbjerg.

O. 1796 er de oprindelige indskrifter i ovalfelterne udslebet for at give plads til en gravskrift over hr. Anders Pederssøn Aarhuus, †17[76] i sin alders 53. år, efter 21 års »meget kiærligt Samliv« med Christiane Benedicta Sørensdatter, provst Erich Kiærs enke; hun døde 1780 i sin alders 65. år. Fordybet kursiv fyldt ud med sort i det øverste ovalfelt; i det nederste er tilsvarende, sikkert religiøs indskrift. I de to glatte skjolde ses de gravsattes indridsede spejlmonogrammer: »APA« og »CBS«. Til venstre for Håbets piedestal er på højkant ridset årstallet 1796. 1930 opsat i våbenhuset, ved østvæggen nærmest døren.

4) 1700'ernes begyndelse, stærkt nedslidt og uden spor af gravskrift. Lys kalksten, 193x124

Fig.42. Gravsten nr. 3, o. 1700, med sekundær gravskrift over Anders Pedersen Århus, †1776, og hustru Christiane Benedicta Sørensdatter, †1780 (s. 2662). NE fot. 1983. - Tombstone no. 3, c. 1700, with secondary inscription for Anders Pedersen Århus, †1776, and his wife, Christiane Benedicta Sørensdatter, †1780.

Fig.43. Gravsten nr. 6, udført i 1700'ernes første halvdel. Med sekundær indskrift fra 1783 (s. 2663). NE fot. 1983. - Tombstone no. 6, executed in the first half of the 18th century, with secondary inscription from 1783.

cm, med et afslået hjørne og en revne repareret med cement. På stenens øverste halvdel anes skyer i halvkreds, sandsynligvis omkring den opstandne Kristus. Nederst er liggende, formentlig ovalt indskriftfelt og i de tre tilbageværende hjørner evangelistsymboler; Lukasoksen mangler. I hvert fald siden 1925 trappesten ved våbenhuset.⁴

5) 1700'ernes begyndelse, med sekundær indskrift fra o. 1755. Oprindelig sat over Jens Jensen, født i Kolby, boede og døde sammesteds 17□, og hustru Mar...(?), født i Kolby og død sammesteds 17□.⁹⁰ Rødlig kalksten med ortoceratit, 165x103 cm, med glat ramme og reliefkursiv i cirkelfelt på stenens midte. Omkring feltet bladkrans samt yderst glat kant, som foroven og forneden løber ud i cirkelfelter. Det øverste heraf rummer Jesumonogram i relief,⁹¹ det nederste afdødes bomærke omgivet af for-

dybede, med sort udfyldte initialer I.I. - S. og M.P. - D. Over og under de små cirkelfelter vingede englehoveder, i de øvre svikler engle med basuner og i de nedre forgængelighedsymboler: Til venstre hane på kranium over knogler samt flammevase, til højre vinget kugle samt timeglas med brændende lys.⁹² I hjørnerne cirkelfelter med evangelistsymboler.

Stenen, som sandsynligvis er blevet til på Jens Jensen og hans hustrus eget initiativ, er efter 1755 genlagt over Arnfast Poulsen, †1735 i sin alders 51. år, og hustru Dorthe Jensdatter, †1755, 71 år gammel; de havde været gift i 18 år og fået tre børn. Den sekundære indskrift, som står med fordybet kursiv udfyldt med sort på stens kant, begynder med ordene: »Hviller og her disse ægte Personner«. 1930 opstillet i våbenhuset ved vestvæggen nærmest indgangen til kirkens skib.

6) (Fig. 43) 1700'ernes første halvdel, genanvendt 1783. Grå kalksten, 182x111 cm, med reliefkursiv i ovalfelt omgivet af glat ramme hvorpå oprullede blade samt nederst englehoved. Til siderne pilastre med foranstillede putti,

Fig.44. Detalje af gravsten nr. 6, sml. fig. 43. NE fot. 1983. - Detail of tombstone no. 6, cf. fig. 43.

Fig.45. Gravsten nr. 8, 1700'rne, med sekundær gravskrift over Ole Jensen Bonde, †1827, og hans to hustruer, Maren Pedersdatter, †1809, samt Dorthe Jensdatter, †1851 (s. 2664). NE fot. 1983. - *Tombstone no. 8, 18th century, with secondary inscription for Ole Jensen Bonde, †1821, and his two wives, Maren Pedersdatter, †1809, and Dorthe Jensdatter, †1851.*

der dels holder på feltet, dels peger på indskriften. På soklerne er dødssymboler, til højre putto med le i højre hånd og timeglas på hovedet; med venstre hånd peger den på kranium over korslagte knogler. Til venstre putto i færd med at blæse sæbebobler. Imellem soklerne cirkelfelt i rokokokartouche. På pilastrenes top blomstervaser forbundet med ranke over ovalfeltet; herpå står Justitia (Retfærd) med sværd i højre hånd og vægt i den løftede venstre. I de øvre hjørner firkantede felter hvori henholdsvis putto med blomster og en knælende skikkelse, som rækker hjerte op imod hånd med endnu et hjerte (fig. 44). På jorden åben bog og sværd(?). Muligvis repræsenterer disse fremstillinger to af afdødes egenskaber (Gavmildhed og Tro?).⁹³ For-

modentlig fra samme værksted og i hovedsagen efter samme forlæg som gravsten fra o. 1756, over borgmester Hans Ottesen Langemach og hustru, i Kalundborg Vor Frue.

1783 er stenen forsynet med indskrifter i fordybet kursiv udfyldt med sort på rammen⁹⁴ og i cirkelfeltet: »Steenens Eyer Mand er Jens Nielsen Gylding Og Skolst Chrestens Datter i Krogsgaard 1783«. 1930 anbragt i våbenhuset, ved sydvæggen øst for døren.

7) O. 1764, over Michel Jensen, *1691 i Permelille, †1764 smst., 73 år gammel, og hustru Anna Thomasdatter, *1696 i Pillemark †1763 smst., 67 år gammel; »Ovenmelte Epitafium og Monument er bekostet af Arvingerne og Steenens Eyere Jørgen Jørgenssøn og Bodil Michelsdatter i Permelille«. Rød kalksten med ortoceratitter, 218x132 cm, med fordybet skriveskrift i ovalfelt dannet af krydsende palmegrene. Feltet flankeres af snosøjler med korintiske kapitæler; de bærer bueslag hvorunder den opstandne Kristus med sejrspane, flankeret af englehoveder. Under feltet kranium over knogler. I stenens hjørner cirkelfelter med solsikke, georgine, rose og hvedeaks. På bueslaget sparsomme rester af versalindskrift i relief, sandsynligvis bibelcitater som på en række sten udført efter delvis samme forlæg og formodentlig af samme (århusianske?) værksted; i Århus Domkirke, Århus †S. Oluf samt Tilst og Ørting, jfr. desuden sten nr. 8 og sten nr. 11 i Tranebjerg.⁹⁵ 1930 opsat i våbenhuset, ved østvæggen nærmest indgangen til skibet.

8) (Fig. 45) 1700'rne, med sekundær indskrift fra senest 1856. Grå kalksten med ortoceratitter, 198x101 cm, med flad kant hvorpå stiliseret blomsterbort. Udsmykningen domineres af et ovalfelt indrammet af krydsende lancetblade og omgivet af tre putti. Kartouchen herunder rummer relief af tremastet fuldrigger. Muligvis fra samme værksted som sten nr. 7 og svarende til sten nr. 11 i Tranebjerg.

Senest 1856 er stenen forsynet med gravskrift over gårdmand Ole Jensen Bonde, *1765 i Haarmark, †1827, samt hans to hustruer, Maren Pedersdatter, *1746 i Permelille, †1809, og Dorthe Jensdatter, *1781 i Haarmark, †1856.⁹⁶

Den sekundære indskrift, som står i det glathugede ovalfelt, er i fordybet kursiv ligesom en sandsynligvis samtidig, men stærkt udvisket indskrift på feltets ramme. 1930 opsat i våbenhuset, midt på vestvæggen.

9) 1700'rne, stærkt nedslidt. Gråød kalksten, 132x79 cm, med stiliseret blomsterbort langs randen og muligvis tværovalt indskriftfelt på stenens øverste del. I hjørnerne medaljoner, hvoraf de øvre, som flankerer vingede halvfugler (engle?) rummer englehoved(?). I de nedre er til højre timeglas, til venstre kranium; mellem disse er tre nu ubestemmelige våbenskjolde. På kirkegården umiddelbart nord for tårnet.

(†)Gravsten, o. 1650-1700, stærkt nedslidt. Kalksten(?), 179x81 cm, med spor af skråtstillede reliefversaler i to rundbuede felter anbragt side om side øverst på stenen; felterne adskilles og flankeres af pilastre, hvoraf de yderste har kannelerede skafter og lodret rillede prydbælter. Buerne udfyldes af englehoved. Over og under de to felter anes enkelte skråtstillede, fordybede versaler. I stenens hjørner er cirkelfelter med evangelisternes symboler over skriftbånd med deres navne i fordybede versaler. I koret midt for triumfbuen, efter fremdragning 1965 atter dækket af gulvet.

†Gravsten. 1) O. 1650, over Anne Sørensdatter, *1602 i Tranberg præstegård, gift med Peder Jensen Snediker i Kolby 1625, avlede fem sønner og fem døtre, boede og døde i Kolby, 48 år gammel. Stenen lå 1873 på gravsted tilhørende gårdmand Jens Snedker i Permelille.⁹⁷

2) O. 1651, med latinsk indskrift over sognepræst Mouritius Johannis Calodanus (Mourits Jensen Kalundborg), beskikket 1619, og hustru Anna Johannis filia (Anne Hans- eller Jensdatter), †20. nov. 1651, i sit ægteskabs 36. og alders 69. år.⁹⁸

3) O. 1747(?), med indskriften »Nest Gud er min Hustrue og Børn min ypperste Skat: Imo Anna Nielsdatter Bryde fød i Colbye-Præstegaard 10. Martij 1656, gifft 1677 den 11. Junij, Moder til 5 Børn, døde den 7. Januar 1686 udi sit Alders 30., Ægteskabs 9. Aar. 2do Maren Sørensdatter fød i Vegerslef Præstegaard den 1. April 1661, gift 11. Septb. 1690. Moder til 6 Børn,

døde den 6. Majj 1747 udi sit Alders 86. Aar og Ægteskab 22. Aar. Jeg selv Ole Christensen Clementinus fød paa Herlufsholm den 4. Aug. 1638 blev Præst her paa Stedet 1675 den 3. Septembr døde 16. Martij 1712 udi mit Alders 74. Aar og Embeds 34. Aar; forventende alle en glædelig Opstandelse«. ⁹⁹ 1873 på kirkegården.⁷

4) En fuldstændig nedslidt sten, ca. 80x80 cm, sad før sløjfningen af pulpituret på nord væggen i midtrummet herunder.

* Gravtræ (fig. 46), o. 1823, over den god[e] mand Sør[en]sen, *december 1783, †18. nov.

Fig.46. *Gravtræ over Sør[en] ...sen, †1823. Samsø Museum, Tranebjerg (s. 2665). NE fot. 1988. - *Wooden tomb slab marking the grave of Sø(ren) ...sen, †1823.

1823(?), 39 år gammel. Efterlod sig hustruen Karen Ol... (Olufsdatter?). Det ret fragmentarisk bevarede træ, af eg, er nu ca. 150 cm langt. Efter den hvælvede overside at dømme har træet antagelig været af den specielt jyske stammeform.¹⁰⁰ Indskrift med reliefversaler og langs siden bølgeranke. Over indskriften Jesumono-gram omgivet af bladstængler og nederst kvart-rosetter omkring helroset over indrammet timeglas(?); herunder ses korslagt spade og skovl(?). Nu på Samsø Museum, Tranebjerg (inv.nr. 1340).

Murene af en †gravkælder i korets sydvest-hjørne fandtes ved en gravning 1965.

†Begravelse, o. 1696, over Erich Tønnesøn og hustru Maren Olsdatter i Krousgård samt parrets søn, Jens Erichsøn, jfr. lysekrone nr. 1.

Gravkammer, 1883, for N. Graae, *1813, †1883, og hustru N. Graae f. Magaard, *1817, †1883. Granit med beton, kasseformet med for-gård omkring hvilken granitmur med støbe-jernslåge. I kammerets flade tag er indstøbt enkelt granitkors og -plade med indskrift i ned-fældede metalversaler; under de gravsattes navne: »Dette gravsteds bevaring og vedlige-holdelse er for bestandig overtaget af kirken iflg. Stiftsøvrighedens skr. 25.7.1908«. ¹⁰¹ Flere familiemedlemmer er nedlagt i gravkammeret, senest ægteparrets søn Christian, †1926. ¹⁰² I kirkegårdens sydvestre hjørne, hegnet af sortmalet støbejernsgitter. ¹⁰³

Sten med skåltegn, ældre bronzealder (o. 1500-900 f.K.), sort basalt, ca. 85 cm høj og 45 cm bred. Vest for indgangsdøren.

KILDER OG HENVISNINGER

Ved embedet. Embedsbog for Kolby pastorat 1808-86.

- Embedsbog for Kolby kirke 1808-1920. - Kirkesyn m.m. 1862-1924. - Synsprot. 1925-(83).

NM2. Indberetninger ved J. Magnus-Petersen 1874 (bygning og inventar), J. Kornerup 1893 (kalkmalerier), Chr. Axel Jensen 1901 (bygning og inventar), Niels Termansen 1912 og 1914 (altertavle og prædike-stol), Poul Nørlund 1918 (altertavle), Egmont Lind 1946 (kalkmalerier), Erling Hoffmeyer 1931 (grav-minder), N. J. Termansen 1949 (degnestol), Axel Christensen 1964 (klingpung), Svenning Elmholdt 1965 (inventar), Hans Stiesdal 1965 (kalkmalerier), Olaf Hellvik 1965 (kalkmalerier), Birgit Als Hansen 1982 (udgravning ved kor), Hugo Johannsen 1983 (bygning), Marie-Louise Jørgensen 1983 (inventar), Birgitte Skov 1983 (kirkegård og gravminder), Lars Grambye 1988 (gravtræ). - Ved udarbejdelse af be-skrivelsen har redaktionen kunnet benytte tegninger og fotografier i arkitekterne Knud, Erik og Ebbe Lehn Petersens arkiv, Odense. - Jfr. iøvrigt s. 2560. Redaktionen afsluttet 1991.

NM2. *Tegninger*. Tre akvareller af interiør, font og lysestage ved J. Magnus-Petersen 1874. - Tegning af kalkmalet våben ved H. Kristoffersen, Pillemark, 1934. - Akvarel af kalkmaleri ved Olaf Hellvik 1965.

- Opmåling af altertavle ved Ebbe Lehn Petersen 1965 (tryk). - Plan ved Henrik Jacobsen 1981. - Op-måling af gravning ved kor ved Birgit Als Hansen 1982. - Plan og snit ved E. Troelsgård 1982 (tryk).

¹ DiplDan. 3. rk. VIII, nr. 369. Smst. nr. 450. Dipl-Dan. 3. rk. IX, nr. 93-94. DiplDan. 4. rk. I, nr. 60.

² DaSagn III, nr. 154.

³ NM6. Fundprot. nr. 2877. Jørgen Steen Jensen: Mønter fra kirkegulve i det gamle Holbæk amt, i ÅrbHolbæk 1976, s. 125.

⁴ Ved embedet. Synsprot. 1925-(83).

⁵ Ved embedet. Kirkesyn m.m. 1862-1924.

⁶ LAVib. Århus bispearkiv. Kirkesyn. 1700-1803.

⁷ Ved embedet. Embedsbog for Kolby pastorat. 1808-86.

⁸ Nævnte år var kun muren ved kirkegårdens syd-østhjørne muret, mens den resterende del hegnedes af gærde, jfr. note 7. Den i hovedsagen endnu bevarede murstrækning udgør en rest af †kirkeladen, der altså allerede da må have været nedrevet.

⁹ Jfr. Arthur Thomson: I stocken. Studier i stock-straffets historia. Acta reg. societatis humaniorum lit—terarum lundensis. Skrifter utgivna av Kungl. Huma-nistiska Vetenskapssamfundet i Lund, LXVIII, Lund

1972, specielt s. 305. Kolby kirkes gabestok er afbildet s. 15, bild 3, da den stod på Dansk Folkemuseum. Gabestokken synes at være gået af brug i 1800'ernes slutning, omend der ifølge S. Grieg: Gabestok. De Sandvigske Samlingers Årbok, Maihaugen 1957-60, s. 26, endnu 1851 stod en gabestok på torvet i Nordby, Samsø. I det tømrede klokkehus ved Varnæs kirke er endnu en halsring fastgjort, ifr. DK. SJyll. s. 1891.

¹⁰ Jfr. brev fra Bernhard Olsen til C. F. Danneskiold-Samsøe 8. juni 1887, Brattingsborg godsarkiv, pk. 473, 1893-1931.

¹¹ Der er ikke ved tidligere undersøgelser i og uden for koret, senest 1982 ved østgavlen, konstateret rester af en apsis.

¹² Vinduet virker noget restaureret og har formentlig tidligere været tilmuret helt ude i murflugten.

¹³ En egentlig parallel til dette arrangement kendes ikke, men det har en nær slægtning i Jetsmark kirke (Hvetbo hrd., Hjørring amt), hvor et monstransskab er indemuret over kirkens alter i lukkemuren mellem koret og den til sakristi omdannede apsis. Også her har skabet været tilgængeligt fra sakristiet, mens monstransen var synlig bag en tilgittret åbning mod koret.

¹⁴ Flere træk ved dette bygningsafsnit udviser ligheder med andre kirker i Århus stift. Som et eksempel på en bygning, der rummer både båndblændinger og den nedenfor omtalte type overribber, kan nævnes Dråby kirke (Randers amt).

¹⁵ Mogens Vedsø: Hvælvteknik - En studie i overribber, i Bygningsarkæologiske Studier 1989, s. 77-79.

¹⁶ I sydøsthjørnet ses mod sædvane to huller, dvs. et på hver side af ribben; dette kan være tilfældet flere steder.

¹⁷ I vest er ribbernes nedre afslutning affaset.

¹⁸ Jfr. noterne 20 og 5.

¹⁹ I tårnrummet når kampestensmurværket i syd og vest en højde af 1,4 - 1,7 meter, i nord 2,2 meter over gulvet.

²⁰ LAVib. Samsø-Tunø provsti. Synsprot. 1803-1902 og Ved embedet. Embedsbog for Kolby pastorat. 1808-86.

²¹ Brattingsborg godsarkiv, pk. 472, 1911-16.

²² Ribbens bredde svarer til en halvstensribbe af muren; de i synsprotokollen omtalte 1½ stens »Krydsgrade« (note 5) kunne tyde på, at ribben, som det øvrige hvælv, er opmuret af små sten. Hvælvet er opmuret af grevskabets maler, som tillige var murer-mester, jfr. altertavlen i Onsbjerg kirke.

²³ Birgit Als Hansen: Middelalderlige glasmalerier, i Hikuin 1, 1974, s. 87-96. Rester af beslægtede glasmalede vinduesruder kendes fra bl.a. Roskilde domkirke (DK. Kbh. Amt s. 1558-65), Holmekloster kirke (Aage Rousell m.fl.: Die Glasmalereien des Mittelalt-

Fig.47. *Gabestok med halsjern, muligvis fra 1730'erne (s. 2633). I NM. LL fot. 1988. - *Stocks with neck-ring, possibly from the 1730s.

ters in Skandinavien, Corpus Vitrearum Medii Aevi, Stockholm 1964, s. 301), samt Brøns og Nørre Omme kirker (Hikuin s. 93 fig. 13 og 14).

²⁴ Mens der stadig er et Lange-våben i Besser kirke, er et tilsvarende i Kolby kun omtalt af Magnus-Petersen: Kalkmalerier, s. 112 - med udtrykkelig henvisning til Korerups første indb.

²⁵ Skønt helgenen kun bruger én hånd, er der nærmest tale om et tohåndssværd.

²⁶ »N«'et var ligesom i det bevarede »ANO« spejlvendt. Bomærket, som kun kendes fra tegning udført af lærer H. Kristoffersen i Pillemark, blev ifølge denne afdækket ved en reparation 1934, men kunne ikke genfindes ved Egmont Linds undersøgelse 1946.

²⁷ Ifølge Hans Stiesdal 1965 var korsene i både kor og skib udført med hjælpelinier ridset i den våde puds. Disse linier kan endnu anes, ligesom lidt af den røde farve på korets indvielseskors er bevaret.

Fig.48. Grafitti fra 1623 i pultbrættet på degnestolen, sml. fig. 34 (s. 2656). NE fot. 1983. - *Grafitti from 1623 on the lectern of the parish clerk's pew, cf. fig. 34.*

²⁸ Det er uvist, hvorvidt der er tale om to forskellige typer ornamentik, eventuelt fra to forskellige perioder.

²⁹ Der kan muligvis stå »Ie(sus)« eller blot »IHS«.

³⁰ Alterbordets kerne er sandsynligvis stadig middelalderlig og kun forsiden ommuret. Hvor bordet støder op mod østvæggen, er der i begge hjørner udspækninger.

³¹ Alterbordets nuværende inddækning stammer fra restaureringen i 1960'erne. I overslaget nævnes, at alterbordet er muret, men indklædt; på siderne af træpaneler med enkle fyldinger.

³² Forvalter på Brattingsborg, August Kruuse, oplyste efter nyopsætning af bordet, at han heri havde fundet en hidtil tom åbning og fyldt den med to flasker, hvis indhold ville glæde den fremtidige finder, jfr. note 5.

³³ Jfr. note 20 og 5.

³⁴ Jfr. note 5 og 4.

³⁵ Jfr. DK. Kbh. Amt s. 2256f., Chr. Axel Jensen: Roskildemesteren Brix Michgell Snedkers Skab i Nationalmuseet, i NMArb. 1928, s. 49-60, og Anna Maria Göransson: Jacob Kremberg och Lundaskolan, Hässleholm 1977. Tavlen opbygning kan sammenlignes med altertavlen fra 1611 i Slangerup (DK. Frborg. s. 2049), og med borgmester og tolder Frederik Leiels epitafium, opsat mellem 1601 og 1606, i Helsingør S. Olai (DK. Frborg. s. 237). For skærin-

gerne, jfr. desuden altertavlen og prædikestolen i Kongens Lyngby (DK. Kbh. Amt s. 417 og 422) samt altertavlen i Jørlunde (DK. Frborg. s. 2262).

³⁶ Stafferingen blev fremdraget 1966-67, af konservator Svenning Elmholt, Risskov. Altertavlen betegnes 1851 som opmalet (note 20), måske med en 1914 nævnt blå farve.

³⁷ Ifølge Niels Termansen 1912 synes indskrifterne, fodstykkets undtaget, »gamle« eller med andre ord, »ældre end de fleste af Farverne paa Tavlen«.

³⁸ Jfr. Tranebjerg note 77.

³⁹ De få paralleller til denne anvendelse af Apokalypsen er yngre end billederne på Kolby-tavlen, således en forenklet fremstilling fra 1672 på tavlen i Hornslet kirke, Randers amt, samt et billede, der 1688 indsatte i det tidligere monstransgemme på den sengotiske tavle i Hyllinge kirke (DK. Sorø s. 1050).

⁴⁰ En enkelt afvigelse mellem de to malerier er, at forgrunden på billedet i Tranebjerg rummer en stabel servietter ved siden af en kurv med boller(?), mens de to genstande på fremstillingen i Kolby er smeltet sammen til en lang, flere gange snoet tøjbane.

⁴¹ Illustrationerne er oprindeligt udført til Ludvig Dietz' Lübecker-bibel fra 1533-34, af Erhard Altdorfer, jfr. Georg Garde: Danske silkebroderede lærredsduge fra 16. og 17. århundrede. Med særligt henblik på de grafiske forbilleder, 1961, s. 229.

⁴² 1868 ønskede synet kalken forstørret og gjort højere, jfr. note 20.

⁴³ Fortegnelse udgivet af Guldsmedefagets fællesråd 1976, s. 54.

⁴⁴ Ifølge påbud fra Kirkeministeriet om brug af skeer til fjernelse af proprester og lignende fra kalken, jfr. note 5.

⁴⁵ Fortegnelse udgivet af Guldsmedefagets fællesråd 1976, s. 14.

⁴⁶ Jfr. note 5. I Bøje 1946, s. 281 (og gentaget i Bøje 1982, s. 41) er fejlagtigt opført en sygekalk fra o. 1600 tilhørende Kolby kirke. Dette er imidlertid en fejllæsning for Keldby kirke, jfr. DK. Præstø s. 968 med omtale af mesterstempel under henvisning til Jørgen Olrik: Danske Guldsmedes Mærker, 1919, s. 89, nr. 491, svarende til Bøje 1946, nr. 1959.

⁴⁷ Jfr. Johan Hedemann Baagøe: Messinglysestagen i stilhistorien, i Arv og Eje 1962, Danske Museer XI, 23-56, samt Ole Schjørring: To middelalderlige figurstager, i Hikuin 6, 1980, s. 65-74. De menneskeformede stager fra 1500'erne er i de fleste tilfælde af den såkaldte landsknægt-type; de har dog oftest kun lyseskåle i hver af de udstrakte arme. Lyseskålene på Kolby-stagernes hoveder kan således være en tilføjelse.

⁴⁸ En typologisk lignende stage, af uvis oprindelse, er i Nationalmuseet (inv.nr. 8041). Selve de kronede hoveder kan nærmest sammenlignes med springvands-hovedet i gårdsbrønden på Lynderupgård i Viborg

amt, et arbejde, som sandsynligvis stammer fra o. 1550, jfr. Chr. Axel Jensen i Danske Slotte og Herregaarde, IV, 1945, s. 94-101.

⁴⁹ Forudsat at dateringen af lyseskålene på figurenes hoveder og i deres hænder er korrekt, må udfyldningen mellem figurenes ben, som er sket ved svejsning, være senere. Det kan dog meget vel være tilføelsen af lyseskålene på figurenes hoveder, som har gjort en stabilisering nødvendig.

⁵⁰ Jfr. note 5. Muligvis er det i forbindelse med denne reparation, at den laveste af de to stager har fået hænderne skiftet ud. På den højeste stage synes venstre arm dog på et tidspunkt brækket over i albueleddet.

⁵¹ Ifølge Wiberg: Præstehist. havde Bording, da han 1783 blev kapellan i Fåborg, kun haft kald i Ikast og i Eltang-Vilstrup.

⁵² Jfr. s. 2733 og DK. Sorø s. 592.

⁵³ Jfr. note 5. Ifølge fotografier og beskrivelser fra før 1965 var den tidligere skranke halvrund og havde endestolper med kugler.

⁵⁴ Rækværket blev 1887 malet med egetræsfarve, jfr. note 5.

⁵⁵ Jfr. note 20. Ved samme lejlighed ønskedes et panelværk (†stolestader?) fjernet.

⁵⁶ Mackeprang: Døbefonte s. 97.

⁵⁷ DK. Århus s. 2770 og 2803.

⁵⁸ Jfr. dåbsfad i Hørning (DK. Århus s. 3089).

⁵⁹ Dvs. det år, da Buntzen blev optaget i lauget, jfr. Poul Halkjær Kristensen: Danske tinmærker, 1983, s. 50.

⁶⁰ Desuden tre stempler: mestermærke for Erik Heide, Sterling Danmark og lødighedsmærke 925 s.

⁶¹ Jfr. Rasmussen: Billedsnidere. Bertel Olsen (1849-1922) var født i Tranebjerg.

⁶² Ifølge overslag af Ebbe Lehn Petersen 1963 skulle der på korset være skåret »B. Olsen. Brundby 1879«.

⁶³ Murede prædikestole af denne type er yderst sjældent forekommende, jfr. Marie-Louise Jørgensen: Lektorieprædikestole i Østdanmark, i Kirkens Bygning og brug, Studier tilegnet Elna Møller, 1983, s. 102-03. I Husaby kirke, Västergötland, Sverige, findes en omtrent tilsvarende prædikestol i nordre kor-buevange (jfr. KultHistLeks.) og i Gødvad kirke (Hids hrd., Viborg amt) findes en lignende indret-

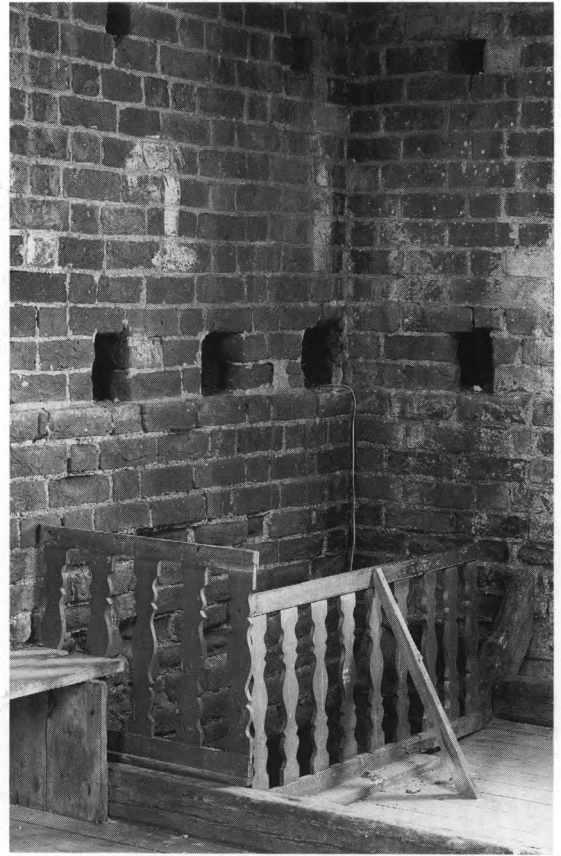

Fig.50. Balustre fra *†*pulpitur, formentlig udført i 1700'rne, nu anbragt som rækværk omkring tårntrappen i klokkestokværket (s. 2658). I muren radiært anbragte bjælkehuller (s. 2640). NE fot. 1983. - *Balusters from *†*gallery, probably made in the 18th century, now used as banisters for the stair up to the belfry, and radial putlog holes.*

ning i triumfmurens søndre del. Beslægtede stole kendes fra skibets sydmur i kirkerne i Nødager og Ålsø (Sønder hrd., Randers amt), samt Saksild (DK. Århus s. 2427). Alle synes senmiddelalderlige, stolen i Ålsø dog muligvis lidt yngre.

⁶⁴ Da formen på flere af kapitælerne ikke svarer til forkrøpningerne på gesimsen, kan mindre dele af stolen være ændret.

⁶⁵ F.eks. prædikestolene i Kgs. Lyngby, Asminderød og Karlebo. DK. Kbh. Amt s. 422 og DK. Frborg. s. 778 og 2065. Der er dog ikke tale om noget værkstedsfællesskab.

⁶⁶ Initialerne kan muligvis læses som Hr. Iohannes Knudsen til Nordby (præst 1561-96).

⁶⁷ Jfr. note 55. Panelet nævnes som eksisterende af Mackeprang: Samsø Kirker, der dog bygger på Chr. Axel Jensens indb. 1901. Det kunne ikke findes ved restaureringen i 1960'erne.

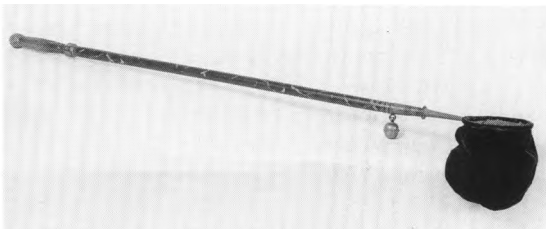

Fig.49. Klingpung med skåret årstal 1876 på skaftet (s. 2657). NE fot. 1983. - *Offertory bag with date 1876 carved on the handle.*

⁶⁸ Jfr. note 20. 1852 havde synet ønsket stolene helt fornyede, da de gamle ikke længere syntes at fortjene reparation. Jfr. Rasmussen: Billedsnidere, s. 16: 1849 havde man i de fire kirker på Sydsamsø opstillet nogle forfærdelige »havebænke«.

⁶⁹ Jfr. note 7 og 5.

⁷⁰ Jfr. note 5. Allerede 1833 var et bræt itu i præstens stol, jfr. note 7. Om brug af skriftestole, jfr. Erik Skov: Skriftemål og skriftestol, i Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller, 1983, s. 109-25.

⁷¹ DK. Århus s. 2054 og 2396. Gavlene kan muligvis stamme fra Århus domkirke.

⁷² I bagpanelets venstre fyldning er folderne, i modsætning til de øvrige fyldninger, forsynet med dobbelt

ryg-

⁷³ På Magnus-Petersens tegning af kirkens indre 1874 har degnestolen ingen fødder.

⁷⁴ 1965 fjernedes nogle flåger fra stolen, muligvis fra o. 1912.

⁷⁵ Jfr. note 6 og 7.

⁷⁶ Jfr. note 5 og Ved Tranebjerg pastorat. Synsbog for kirker. 1903-47.

⁷⁷ Opsat efter ønske om, at døren skulle gøres højere og falde udefter, jfr. note 7. Trinnet blev 1985 sænket ca. 15 cm og døren forlænget med et vandbræt.

⁷⁸ Jfr. alterskranke i Falling (DK. Århus s. 2728). Pulpituret ses på et fot. 1912.

⁷⁹ Horsens Orgelbyggeri: Katalog 1923.

⁸⁰ Svanen, der er meget sjælden som topfigur på lysekroner, forekommer kronet og med krone om halsen på det for Sophie Amalie Moth 1677 oprettede våben. Våbenet gik i arv til de følgende grever af Samsø 1679 og 1695.

⁸¹ DK. Frborg. s. 2301 og DK. Præstø s. 185.

⁸² Jfr. uddrag af Evald Tang Kristensens utrykte optegnelser i NM2. Desuden Henningsen: Kirkeskibe, s. 149.

⁸³ Thurah anfører s. 56 vedr. Kolby kirke, at der »I Kirken er aldeles ingen Epitaphium«.

⁸⁴ Otto Norn: En østjysk Billedskærerslægt fra det attende Aarhundrede, i NMArb. 1939, s. 46.

⁸⁵ Om de gravlagtes identitet og familieforbindelser, jfr. indb. 1931, med udtog af Kolby sogns kirkebøger. Forudsat at gravskriften langs kanten kunne læses endnu 1873, kan stenen muligvis være identisk med fgravsten nr. 1, der lå på gravsted tilhørende Jens Snedker i Permelille.

⁸⁶ Om ændringer af gravsten i forbindelse med ejerskifte, jfr. Vibeke Michelsen: Genbrug af gravsten, i Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller, 1983, s. 181-99.

⁸⁷ Bryde er blandt Kolbys bedst kendte præster, idet han under svenskekrigene prædikede oprør mod fjenderne, blev taget til fange og søgt skudt. Ifølge overleveringen havde almuen herefter sammen med polakkerne og brandenburgerne gjort opstand og dræbt

svenskerne, hvoraf en del havde søgt tilflugt i Koldby kirkes tårn, jfr. f.eks. Thurah s. 56.

⁸⁸ Oluf Christensen Clementin var Brydes efterfølger og svigersøn.

⁸⁹ Dyder som feltholdere er usædvanlige i forhold til f.eks. engle. Jfr. dog DK. Århus s. 800 (nr. 59), samt anonyme sten i Middelfart kirke.

⁹⁰ Da gravskriften aldrig er hugget færdig, fremgår det kun, at begge ægtefæller døde efter 1700. I indb. 1931 foreslås de identificeret med enten Jens Jensen g.m. Karen Nielsdatter eller Jens Jensen g.m. Kirsten Pedersdatter; endskønt den på stenen omtalte Jens Jensen tilsyneladende har været gift med en Mar(en Pedersdatter?) - jfr. de ndf. beskrevne initialer.

⁹¹ Stammen i monogrammet H danner tillige kors.

⁹² Jfr. gravsten på Norsk Folkemuseum (nr. 125-09) med tilsvarende figurer og tysk indskrift, der omtrønt kan oversættes: »Lykken er ustadig og kuglen rund. Når timeglasset rinder ud, er timen kort. Døden er nær, kort er tiden. Når hanen galer er dagen ikke langt borte«.

⁹³ Jfr. Karin Kryger: Allegori og Borgerdyd, 1985, specielt s. 88f.

⁹⁴ Af den muligvis religiøse indskrift på stenens ramme kan kun brudstykker læses.

⁹⁵ DK. Århus s. 810, 1341, 1588 og 2707. Stenen i Kolby adskiller sig fra de århusianske ved de to englehoveder.

⁹⁶ Muligvis er det sidste årstal en senere tilføjelse.

⁹⁷ Jfr. note 7. Stenen kan muligvis identificeres som sten nr. 1.

⁹⁸ Thurah s. 56. Ifølge indskriften synes den angivne dødsdato at gælde Kalundborgs hustru, men da den efterfølgende præst, Niels Bryde, blev beskikket 1. søndag i advent 1651, må det dog dreje sig om Kalundborg selv - med mindre ægtefællerne er døde med meget kort tids mellemrum. Jfr. desuden gravsten nr. 2.

⁹⁹ Thurah s. 57.

¹⁰⁰ Jfr. Kai Uldall: Gravtræ og Gravramme, i NMArb. 1931, s. 41f. Ifølge Uldall var det på Sjælland mere almindeligt med sarkofagformede gravtræer eller flade gravrammer.

¹⁰¹ Gravstedets vedligeholdelse blev overtaget af kirken efter ansøgning fra tiendeejeren, Aage Dannekiold-Samsø marts 1908, imod et vederlag på 500 kr. fra gravstedets ejer, Chr. Graav, jfr. note 5.

¹⁰² Jfr. artikel i Kalundborg Folkeblad 7. okt. 1983, samt af Aage Snedker i Århus Stiftstidende 4. nov. 1990. Gravkammeret, som i flere år stod åbent, skal efter sigende være udstyret med bl.a. familiens symaskine, en omstændighed, der indgik i en række ceremonier i forbindelse med parrets begravelse.

¹⁰³ Ifølge DaSagn III, nr. 640, var dette hjørne tidligere reserveret selvmordere.